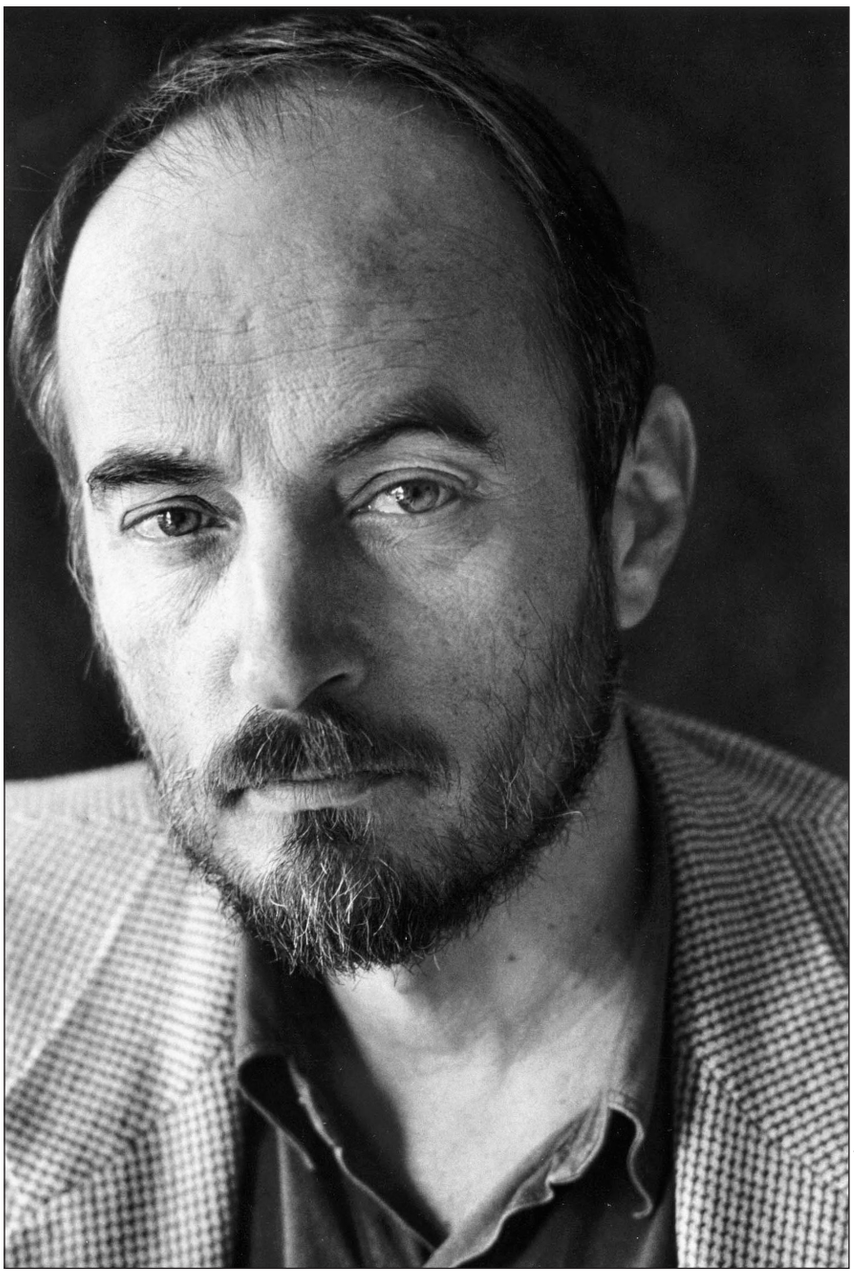
VREME
DODATAK BROJU 1264 OD 26. MARTA 2015.

GORANKA MATIĆ

Dana 21. marta navršilo se deset godina od smrti Stojana Cerovića, jednog od osnivača nedeljnika "Vreme", koji je petnaest godina svojim komentarima u ovom nedeljniku davao ton, obezbeđivao kontekst, slikao pozadinu nedeljnih događaja.

Povodom ove godišnjice objavljujemo izbor Cerovićevih tekstova među kojima su predgovor knjizi *Izlazak iz istorije 1999–2004*, u kojoj sumira svoj petnaestogodišnji angažman u "Vremenu", tekstovi iz polemike vođene 2002. na temu načina suočavanja sa prošlošću, eseji o istorijskim i kulturnim temama, kao i odlomci iz njegovih redovnih kolumni.

Ostale tekstove Stojana Cerovića možete čitati u knjigama *Bahanalije* (Vreme knjige, 1993) i *Izlazak iz istorije 1999–2004* (Fabrika knjiga, 2004), kao i u internet arhivi "Vremena"

Iz predgovora knjige "Izlazak iz istorije 1999–2004"

Na drugi pogled

Na ono što sam ranije radio, govorio i pisao obično gledam spokojno, s osećanjem da je to bilo najbolje što sam tada mogao i umeo, a ako sada znam nešto više i mislim drugačije, pa lepo, to je valjda nešto što se i drugima događa

Ako baš ne moram, obično se ne osvrćem i ne proveravam ništa što ostavim za sobom. To znači da puno, lako i rado zaboravljam. Na ono što sam ranije radio, govorio i pisao obično gledam spokojno, s osećanjem da je to bilo najbolje što sam tada mogao i umeo, a ako sada znam nešto više i mislim drugačije, pa lepo, to je valjda nešto što se i drugima događa.

Hoću da kažem da doslednost i nemenjanje stavova ne smatram posebnom vrlinom, a zadrtost prezirem, ali takođe verujem da neka bazična uverenja i pogotovu vrednosti čovek može da zadrži vrlo dugo.

Sad kad sam bio prinuđen da za potrebe ovog izbora prođem kroz moju pisanu produkciju i prisetim se šta sam hteo da kažem i zašto, primećujem da sam ponešto stvarno zaboravio, u nečemu sam grešio, a o većem delu i sad mislim slično. U najkraćem, čini mi se da sam najmanje grešio u procenama i opisima zbivanja u Srbiji

i njihovih glavnih aktera, a o raznim međunarodnim činiocima i njihovim akcijama obično sam imao bolje mišljenje nego što su zasluživali. Sve negde do NATO bombardovanja.

Tokom pet-šest godina koje pokrivaju tekstovi ovde sabrani dogodila su se, mislim, tri zaista krupna čina, koja su uticala na moje rezonovanje i opredeljivanje, a i na tok srpske istorije, to jest, na srpski *izlazak iz istorije.* To su NATO bombardovanje, 5. oktobar i ubistvo premijera Zorana Đinđića. Ovo poslednje dogodilo se možda već u postistorijskom periodu, ali to je donekle stvar slobodne procene.

NATO bombe okončale su srpsku agoniju izazvanu raspadom Jugoslavije, ili je barem tako izgledalo tokom nekoliko sledećih godina. Ali danas kad gledamo krizu postmiloševićevske Srbije i uspon radikalne desnice, više ne možemo sa sigurnošću reći da te iste bombe nisu možda samo produžile i produbile agoniju. Talasi "pijanog rodoljublja", istog onog besa i mržnje na kojima je svojevremeno Milošević onako virtuozno jahao, ponovo se podižu iz istih i iz novih razloga, kao da ratnog poraza nije bilo.

Velika pobeda od 5. oktobra dvehiljadite nekako se istopila, Đinđićevu revoluciju razvukli su i očerupali i neprijatelji i prijatelji, zaverenici i saradnici; poraženo srpsko bezumlje povratilo se, ojačalo i navalilo da se sveti; svakodnevno pušta u promet najluđe teorije kao da bi da nadoknadi onih par godina protraćenih u trezvenosti i sad više niko nije siguran šta se zapravo dogodilo tog datuma, to jest, da li ga treba slaviti ili ga se stideti. Tajanstveni mehanizam mistifikacije istorije deluje ogromnom snagom, ruši slabašne pokušaje racionalne argumentacije i utvrđivanja bilo kakvih činjeničnih temelja, kao da je od svega najvažnije da svako pitanje ostane bez konačnog odgovora, da se oko svega mogu voditi beskonačne parnice i da niko ništa ne može da dokaže.

Uprkos svemu, čini mi se da su sličnosti s prethodnim, Miloševićevim periodom samo prividne i površne. Bitna razlika je upravo u tome što je Srbija sada *izvan istorije,* ne može da proizvede nikakvo veće zlo. U Beogradu se više ne odlučuje ni o čemu važnom; postoje stranke, izbori, skupštine i vlade, ali nikome više ne pada na um da se ponaša kao da ostatak sveta ne postoji. Štaviše, u Beogradu se veruje da samom Srbijom faktički upravlja američki ambasador kojem se pripisuje veća moć nego bilo kojem izabranom lideru.

*

Ovde valja uzeti u obzir prilično rašireno uverenje da je važan deo naše istorije pohranjen u arhivama stranih tajnih službi. Negde sredinom devedesetih jedan američki diplomata mi je predložio da "Vreme" nađe novac i pošalje me u Vašington da pogledam deo arhiva koji je trebalo da se otvori sledeće godine. Objasnio mi je da CIA ima nekoliko stepeni tajnosti (ili je bila reč o Stejt dipartmentu?), da se neki fajlovi otvaraju posle tri ili pet godina, neki posle deset, pa dvadeset, pedeset ili nikad. Pitao sam pomalo podozrivo šta bih ja to važno mogao tamo da pronađem što već ne znam. Mora da je računao da ću pokazati više entuzijazma za te tajne. Pomalo zbunjeno pomenuo mi je da bih tamo mogao da vidim izveštaje američke ambasade u Beogradu, na primer o tome koliko je Rugova korumpiran.

Ostao sam rezervisan, i u tom razgovoru i inače, prema svetu tajnih službi i njihovom uticaju na istoriju. Sklon sam da verujem da su tajni agenti, čak i CIA, samo izvođači radova. To što je njihov rad nevidljiv ne znači da je baš to što ne znamo važnije od svega i da bi naše razumevanje događaja bilo sasvim drugačije kad bismo imali uvid u te tajne. Mislim da su osnovne namere i akcije u politici javne i jasne, a pošto je nešto od toga prljavo, nelegalno ili nepopularno, dakle ne sme se javno priznati, tu su tajne službe. Ali, i rezultati njihovog rada često su vidljivi, mada nepriznati.

Na primer, sasvim je jasno da je Vašington u velikoj meri finansirao, pa i organizaciono pripremao 5. oktobar. Tadašnji predsednik Klinton bio je sasvim javno dao nalog CIA-i da radi na rušenju Miloševića i za to namenio sumu od ??? miliona dolara. Detalji o tome na šta i na koga je taj novac potrošen sigurno bi intrigirali srpsku javnost, ali to ne bi bitno promenilo ono što već znamo. Srbija je već bila okrenula leđa Miloševiću, što znači da američki novac nije bio presudan. Da nije bilo tako, da se samo finansiranjem opozicije mogu rušiti legitimne vlasti, valjda bi Vašington primenio isti recept i u Iraku.

Slično mislim i o uticaju stranih tajnih službi na raspad Jugoslavije. Nije isključeno da su one nešto radile na tome i onda kada je zvanična politika Zapada bila usmerena na podršku opstanku Jugoslavije. Ali, besmislena je teorija o tome da je Jugoslavija razbijena spolja, što obično nastoje da dokažu oni koji su je iznutra rasturali, poput Slobodana Miloševića. Osim ako on lično nije bio na platnom spisku CIA-e. A i u to veruje poneki maštoviti Srbin.

Sasvim je, na primer, izvesno da je CIA morala biti veoma aktivna među kosovskim Albancima, možda i mnogo godina pre 1998. Moguće je i da je znatno doprinela stvaranju OVK, ali niti je izmislila ceo problem, niti je stvorila albanski separatizam, niti je isplanirala samoubilačku politiku Beograda. Ponašanje zapadnih tajnih službi moglo je biti destruktivno i neprijateljsko, gledano sa srpskog stanovišta, ali šta smo očekivali? Zar je Beograd tih godina bio naklonjen Zapadu?

Međutim, sve i da je uloga tajnih agenata bila mnogo važnija nego što se meni čini, o tome možemo samo da nagađamo, svaka teorija dobra je kao bilo koja druga, a dok je tako, taj teren valja izbegavati. To je carstvo totalne proizvoljnosti. Tu bi, dakle, važilo Vitgenštajnovo uputstvo da ne treba govoriti o onome o čemu se ne može govoriti. Ali, iz nekih razloga, barem u ovom delu sveta, neobično je teško pridržavati se tog razumnog saveta. Najviše i najstrasnije govori se baš o onome o čemu se nema šta reći.

Još jedan primer. Negde devedeset druge, početkom rata u Bosni, telefonirao mi je čovek koji se predstavio kao Muhamed iz Sarajeva. Želeo je da se sretnemo i porazgovaramo i reče da radi za bosansku Udbu, ili Službu bezbednosti, ne sećam se tačno, ali svejedno.

Bio sam zaintrigiran i zabrinut. To je bilo napeto vreme, do redakcije a i do mene dopirale su mnoge pretnje i upozorenja, taj čovek je mogao da bude bilo ko. Nisam se usudio da mu predložim da se nađemo negde nasamo i tražio sam da dođe u redakciju.

Sutradan, u zakazano vreme, pojavio se visok, plav čovek tridesetih godina, lep, sportski tip, pitomog lica, sasvim je odgovarao mojoj predstavi o agentu Udbe. Razgovarali smo oko pola sata i nisam siguran da sam shvatio šta je hteo. Ako je zaista bio iz bosanske Udbe, možda je želeo da napravi kontakt s nekim u Beogradu za koga je verovao da ima simpatija za Bosnu. Ponudio mi je jedan telefonski broj, "specijal", rekao je, na koji mogu direktno da dobijem Aliju Izetbegovića, kad god poželim. Nisam znao šta bih s tim. Ispričao je nekoliko poverljivih detalja koji bi nekom drugom novinaru sigurno bili dragoceni, recimo o tome kako se Karadžić vozi kroz Sarajevo u hladnjači. Za Izetbegovića je rekao da "ne voli krv", tako da "kad nešto moramo da obavimo, mi ga ne obaveštavamo". (Zvučalo je kao da misli na likvidacije.) Rekao je da je "Bosnu razbila moja generacija Udbe". Razumeo sam da hoće da kaže kako su oni

obavili tehnički deo posla, onaj najprljaviji. To mi je izgledalo uverljivo i tada i danas. Mislim da tome služe tajne službe. Ali mene je zanimalo da razumem procese i razloge, da pokušam da izvedem ispravne zaključke, a ne toliko da prvi doznam ko je i kako obavljao egzekucije. Osim toga, verovao sam da je bolje ne petljati se s tajnim službama, ma koliko to izgledalo privlačno, jer nikad ne znate ko će vas, kako i za šta upotrebiti. Svi su izgledi da će oni manipulisati i kontrolisati vas a ne vi njih.

*

Katastrofa devedesetih iziskuje dublja objašnjenja. U Srbiji danas prevlađuju tumačenja koja se usredsređuju na ličnosti Slobodana Miloševića i njegove jednako neobične supruge. To pod uslovom da se uopšte priznaje bilo kakva i bilo čija odgovornost na srpskoj strani. Ali, mislim da bi dobro postavljeno pitanje moglo da glasi: Zašto je baš Srbija tako nespremna dočekala pad Berlinskog zida?

Mislim, naime, da je uspon Miloševića na vrh vlasti pre posledica nego uzrok te nespremnosti. Istorijski okvir sredinom osamdesetih je bio ovaj: U Rusiji se pojavio Gorbačov koji je najavljivao duboke reforme i raspuštanje imperije. Evropom se širila groznica ujedinjenja, euforija brisanja granica, ideja "kraja istorije" zvučala je blisko i logično. Gledano iz Beograda, to je značilo da se Rusija udaljava a Zapad prilazi sve bliže. Obe te vesti bile su loše, preteće, kako za stare komunističke kadrove, naročito one u vojsci i policiji, tako i za srpske nacionaliste antikomuniste koji su već bili spremni da izađu iz senke. I jedni i drugi uskoro će u Slobodanu Miloševiću prepoznati pravog vođu i spasioca. Za prve je on bio pravi naslednik maršala Tita, borac za izvornu čistotu Partije, a za druge četnik maskiran u komunistu iz taktičkih razloga. Jedni su verovali da on spasava Jugoslaviju, a drugi da je razbija i jača Srbiju. On sam uspevao je da se drži tako da su ga te "dve stranke" dugo podržavale. Na kraju će uz njega ostati levi i desni ekstremisti, a centar će mu okrenuti leđa.

Moglo bi se reći da je Milošević bio istovremeno poslednji komunistički i prvi postkomunistički lider u Istočnoj Evropi. U svakom slučaju, on je bio izuzetno ambiciozan vođa, što znači da nije tačno da je bio zainteresovan samo za vlast u smislu sedenja na funkciji. Delovao je podjednako kao restaurator i kao revolucionar, komunistički restaurator i nacionalni revolucionar. Iz obe te pozicije, sleva i zdesna, on je odbijao da prizna da je Hladni rat završen, da je pao Berlinski zid i da niko više u Evropi nema pravo da se bavi proizvodnjom istorije. Srbija je tako propustila trenutak da mirno "izađe iz istorije".

Nema sumnje da je za početno učvršćivanje Miloševićevog legitimiteta bila izuzetno važna podrška takozvane "nacionalne inteligencije". Kad se govori o krivici intelektualaca, omiljenoj temi samih intelektualaca, u Srbiji se najčešće misli na ovaj prvi period i na doprinos Srpske akademije nauka i umetnosti i njenog famoznog Memoranduma. A u svemu tome posebna uloga pripisuje se Dobrici Ćosiću.

Tačno je da se Milošević držao kao da je taj Memorandum uzeo za svoj politički program. Ne toliko iz čvrstih uverenja, koliko zato što mu se u trenutku uspona na vrh vlasti ništa bolje nije našlo pod rukom. Njemu je svakako, uz podršku vojske, bila potrebna i Akademija i Ćosić lično, koji je tada imao ugled patrijarha, moralni autoritet dugogodišnjeg disidenta i zabranjenog pisca. Ovo poslednje najmanje zasluženo.

On jeste stao iza Miloševića, na svoj diskretan način, ali dovoljno jasno. U to vreme priče o albanskom teroru nad Srbima na Kosovu bile su narasle do prave medijske histerije. Polemike s drugim republikama bile su učestale, rasla je sumnja u budućnost i opstanak Jugoslavije. Ali, tu misao, barem u Beogradu, niko nije javno iznosio. Sredinom osamdesetih to je još zvučalo suludo, nemoguće, nešto kao smak sveta. Sećam se kako sam bio zaprepašćen kad mi je Đido (moj ujak, Milovan Đilas) jednom rekao da će se na Kosovu raspasti Jugoslavija. Nisam bio u stanju da vidim ikakvu vezu između čarki na Kosovu i integriteta Jugoslavije koja mi je izgledala savršeno zdrava i sposobna da traje večito.

Dobrica Ćosić je prvi govorio o albanskom pritisku na kosovske Srbe još šezdesetih godina i tada kao nacionalista bio smenjen s partijskih funkcija. Osamdesetih je njegovo razočarenje u Jugoslaviju, opet diskretno, našlo mesta u Memorandumu SANU-a. Kad sada o tome mislim, najveća Ćosićeva odgovornost svodila bi se na to što je doprineo da se otvore te nacionalne teme, ali on nije izmislio kosovski problem, niti bi Jugoslavija bila u mnogo boljem stanju da on nije došao do zaključka da ona nema budućnosti i da Srbi treba da se pobrinu za sebe.

Ideja o svim Srbima u jednoj državi, mada sama po sebi legitimna kao bilo koja druga, već je bila ratni projekt jer je podrazumevala promenu republičkih granica. Da li su srpski intelektualci morali da znaju šta to znači i kuda vodi? Ili, s druge strane, da li se moglo očekivati da niko iz Beograda ne postavi to pitanje? Sada više ne verujem da se bilo ko poimence može okriviti za to što se Jugoslavija nije raspala mirno i dogovorno. Ali, tačno je da je u Beogradu i među intelektualnom elitom bilo dosta oduševljenja za rat, a siguran sam da se na početku devedesetih moglo sasvim jasno predvideti da će srpska strana biti poražena. U Beogradu su u to vreme svi bili prosto obnevideli, nesposobni da hladno rezonuju i procenjuju i lokalne prilike, a naročito držanje međunarodnih faktora koji će, dakako, odlučujuće uticati na konačan ishod.

Verovalo se da će biti ostvarene lake i brze pobede i u Hrvatskoj i potom u Bosni. Neki koji su hteli da zvuče kao oprezni i iskusni ljudi, ali naravno svesni veličine zadatka, pravili su kalkulacije o tome koliko će žrtava biti neophodno, srpskih dakako, i sećam se da se pominjala cifra od 60 hiljada. Verovalo se da će sve biti odlučeno silom i da će svet biti prinuđen da prizna realnost na terenu. Argumenti prava bili su sasvim zanemareni, a posle, kada se pokazalo da nema ništa od brzih pobeda, kad je srpska strana ostala međunarodno izolovana, bilo je veoma teško bilo koga u svetu zainteresovati za neka srpska prava i očekivati saosećanje prema progonima Srba u Hrvatskoj ili na Kosovu.

*

Verujem da je politika Slobodana Miloševića izazivala Zapad i poigravala se s mogućnošću direktnog sukoba s NATO-om. S druge strane, verujem da je Zapad mnogo grešio u celoj jugoslovenskoj krizi, a bombardovanje Srbije smatram neoprostivim. Bojim se da moje razumevanje američkog ponašanja u vezi s Kosovom, pregovorima u Rambujeu i samom intervencijom nije bitno drugačije od onog koje je imao zvanični Beograd. Čini mi se da je sasvim očigledno da je odluka o angažovanju NATO-a bila doneta mesecima unapred i da je potom uložen veliki napor da se ona opravda. Sasvim nalik na pripremanje napada na Irak. Pri tom, kakav god bio, Milošević nije bio Sadam Husein. A u zapadnoj propagandi bilo se stiglo i do poređenja s Hitlerom.

Sve je tu bilo pogrešno. Za potrebe humanitarne intervencije kosovski problem je pogrešno definisan kao teror srpskog nacionalizma nad nedužnim albanskim stanovništvom; OVK, koga je sasvim izvesno organizovala CIA, predstavljen je kao oslobodilačka gerila; albanskom separatizmu je priznat legitimitet; NATO

je odlučio da se od odbrambenog saveza pretvori u čistog agresora; procenjeno je da će rat trajati nekoliko dana a pretvorio se u katastrofu; počeli su planovi o kopnenoj intervenciji; da Milošević nije potpisao sporazum NATO bi možda morao da sravni Beograd sa zemljom; iz takve intervencije proizašli su novi razlozi za postojanje Haškog suda, Miloševićev "zločin se morao primeriti kazni" (D. Johanson); za albanski teror koji je usledio posle "oslobađanja" odgovornost je morala preuzeti međunarodna uprava nad Pokrajinom; najzad, koncept multietničkog Kosova je bankrotirao.

Ali, za NATO i Ameriku bilo je važno da u tom ratu nijedan njihov vojnik nije ni ranjen, a moglo se reći da je misija obavljena. Zato je ta operacija bila proglašena uzornom *(model intervention)*. Posle toga, Amerika je nastavila da srlja u sve gore ratne avanture, a Srbiji je ostalo da prizna poraz i pristane da snosi posledice, što nije bilo nimalo lako. Niko u Srbiji nije mislio da je NATO u pravu, svi su uvereni da su neki civilni ciljevi namerno gađani i svi vide, na primeru Iraka, koliko samovoljna i nepravedna Amerika ume da bude. Osim toga, povodom Iraka gotovo ceo svet kritikuje Vašington na isti način, sličnim argumentima koje bi upotrebio neko u Srbiji u vezi s bombardovanjem iz 1999.

Tako se dogodilo da je zemlja, koja ionako oduvek neguje protivrečna osećanja prema Zapadu i Evropi, dobila neodoljivo snažan podsticaj da se zatvori i ostane zaključana u paranoidnim teorijama o antisrpskoj zaveri. Srbi su mogli da razumeju kažnjavanje Miloševićevog režima, ali bombe nisu izgledale usmerene na njega. Naprotiv, činilo se da će ga ojačati. Zatim, Srbi nisu mogli da razumeju zašto su kosovski Albanci prihvaćeni kao apostoli demokratije, nesebični borci za ljudska prava i slobodu. U suštini albanskog pokreta na Kosovu bio je separatizam, a to je nešto što niko ne bi trebalo da posebno ohrabruje i nagrađuje.

U svakom slučaju, i moj lični odnos prema politici Zapada i Evrope promenio se posle bombi NATO-a. Čovek ne može da kaže da je to nešto što na njega ne ostavlja baš nikakav utisak. Tada smo mogli da vidimo, izbliza, na sopstvenom slučaju, kako loše mogu da izgledaju najuglednije i najbolje institucije Zapada. Propagandna laž bila je sirova i gruba, vojna sila preterana i neselektivna baš kao ona protiv koje je pokrenuta, međunarodni sud instrumentalizovan i politički manipulisan.

Postalo je, naravno, znatno teže zastupati evropske vrednosti, mada nikakvog drugog puta nije bilo. A za Srbiju posle rata svi putevi u svet vodili su preko Haga. To je predstavljalo problem ne samo za srpski nacionalizam, nego je vređalo osećanje za pravdu i kod onih koji su bili imuni na nacionalizam i koji su bili sigurni da su sa srpske strane počinjeni mnogi zločini.

Haško tužilaštvo vodilo je politiku optužbi koja je izgledala nepravedno i onima u Srbiji koji bi se složili da u zločinima nije bilo ravnoteže. Ne optužiti nikog od lidera OVK-a a na srpskoj strani optužiti ljude poput Milana Milutinovića, ili optužiti sve srpske i samo srpske političke vođe u Bosni i Hrvatskoj, ne odgovara realnoj slici onoga što se zbivalo. To se nije moglo objasniti teorijom o individualnoj odgovornosti. Naprotiv, uveren sam da Haški tribunal ne bi ni postojao da na Zapadu nije u jednom trenutku preovladala predstava o (gotovo isključivo) srpskoj krivici, o agresiji na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu, kasnije pojačana potrebom da se opravda agresija NATO-a povodom Kosova.

Politika haškog tužilaštva bez sumnje je indirektno doprinela ubistvu premijera Đinđića i uopšte otežala političku stabilizaciju novih vlasti posle 5. oktobra. Ovo je bila jedna od glavnih tema polemike vođene u "Vremenu" u jesen 2002. Nemam šta da dodam svojim tadašnjim stavovima, samo podvlačim da imam mnogo razumevanja za ondašnju vladu koja je kako-tako uspevala da sarađuje s Hagom znajući šta time rizikuje. Prkos i natezanje s Tribunalom je loša politika. Onaj ko donosi odluke mora iznad svega da bude realan, a u ovom slučaju to je značilo trezveno sagledavanje da je Srbija poražena, da je izgubila rat u koji je ušla upravo zbog preterano prkosne politike. Bilo je, dakle, kasno za veliku brigu o nacionalnom dostojanstvu.

DOS je kao celina bio dužan da u vezi s tim postigne puni konsenzus. To je bio vrhunski nacionalni interes. A koalicija se upravo na tom pitanju raspala. Koštunica je mislio da se Milošević ne mora izručiti, ili ne baš tako brzo, a Đinđić nije hteo da gubi vreme. Taj tadašnji razlaz uveliko je odredio docniju sudbinu njih dvojice: Đinđić se kretao ka nišanu atentatora-zaverenika, a Koštunica nazad ka strankama i ljudima iz režima čijem je padu doprineo. Da su uspeli da zajedno donesu pragmatičnu odluku istorija Srbije bi krenula drugim tokom. Otvorili bi se mnogi izlazi, a međunarodno podozrenje moralo bi brzo da splasne.

Polemika o Tribunalu u medijima i među intelektualcima ostala je prilično jalova, ograničena na "patriotske" i "mondijalističke" argumente. Linija podele između ta dva tabora bila je i ostala sasvim politička, pa je i tema saradnje s Tribunalom bila krajnje ispolitizovana. Sam problem ratnih zločina ostao je nekako po strani, možda i zbog toga što je poprište većine ratnih zbivanja, pa i zločina, bilo izvan Srbije, što smo o svemu tome imali mahom posredna i propagandno veoma iskrivljena saznanja. Tako je ispalo da je otmica grupe Muslimana u Štrpcima (i likvidacija koja je usledila) u Srbiji bila daleko veća i prisutnija tema od neuporedivo većeg zločina u Srebrenici. Prvo je bio "naš" zločin, a drugo "njihov", to jest dogodio se negde drugde.

Moglo bi se reći da toliko pominjana "individualizacija zločina" nije uspela. U percepciji ovdašnjih ljudi zločini su ostali kolektivni, "srpski", "albanski", "muslimanski", "hrvatski" i sve to će još dugo ostati predmet beskonačnih prepirki. Osim toga, svi su uvereni da i spoljni svet na to gleda na isti način, a pitanje da li kažnjavanje pojedinaca pred Haškim sudom umanjuje ili potvrđuje tu kolektivnu krivicu ostalo je otvoreno.

Ali, bez obzira na sve, Tribunal je jedino mesto gde uopšte može suditi ratnim zločincima iz bivše Jugoslavije, a postojanje zločina i potrebu kažnjavanja zločinaca niko ne može poreći. U Srbiji, to je postalo jasno pogotovu posle Đinđićevog ubistva, problem ratnih zločinaca nije samo moralni i pravni, nego se tiče osnova bezbednosti i poretka. Najteži kriminalci, ratni zločinci i tajna policija bili su postali nerazmrsivo klupko, tempirana bomba na koju je sela nova, postmiloševićevska vlast. Koliko je sve to teško raspetljavati ili presecati videlo se u vanrednom stanju, u sporovima oko akcije "Sablja" i u političkim okršajima koji prate suđenje ubicama Zorana Đinđića. Kao da niko više nije u stanju da napravi jasnu granicu između ratnog zločina i rodoljublja, između zaštite nacionalnih interesa i pljačke, između žrtve i ubice, između najboljih i najgorih, između Legije i Principa.

*

Petog oktobra dvehiljadite zatekao sam se u Vašingtonu, u Američkom institutu za mir (USIP). Nisam mnogo doprineo "revoluciji" osim što sam bio u prilici da u američkim medijima na neka skeptična pitanja odgovorim bezrezervnim oduševljenjem. Događaj sam, dakle, posmatrao izdaleka i sada

mogu da kažem da je sve ispalo baš onako kako sam očekivao. Bio sam optimista i ispao sam prorok u razgovorima s američkim stručnjacima za Balkan koji su verovali da će biti mnogo krvi i da će Milošević odbraniti vlast. Govorio sam da će izgubiti izbore, da neće moći da pokrade tako mnogo glasova, a uoči 5. oktobra tvrdio sam da niko neće biti lud da puca na narod kad je Milošević već priznao da je izgubio.

Pošto, inače, nisam nikakav prorok, ovo pominjem zato što verujem da se to može uzeti kao dokaz da 5. oktobra nije bilo tako neizvesno šta će se dogoditi. Postojala je logika zbivanja, postojao je jasan odnos snaga i videlo se da je Milošević ostao bez legitimiteta i da je izgubio igru. Da, moglo je biti nešto krvi, ali i tako bi sve bilo brzo gotovo, samo bi Milošević rizikovao da završi kao Čaušesku.

U Vašingtonu sam video da se tokom godina tamo sakupio ne tako mali broj ljudi koji su se posvetili Balkanu, što je značilo pre svega Srbiji i Miloševiću. Shvatio sam da su njihove crne prognoze o tome da 5. oktobar neće uspeti bile izraz njihovih skrivenih želja. Videlo se da nisu bili sasvim srećni s padom Miloševića, nadali su se da će još dugo moći da se živi od borbe protiv njegove diktature. Tada sam prvi put pomislio da naši nesporazumi s Amerikom možda neće biti tako lako okončani odlaskom Miloševića. (To je bio glavni razlog što se sledeće godine nisam usprotivio kad sam čuo za predlog [ne znam tačno čiji] da budem ambasador u Vašingtonu. To se pretvorilo u aferu, pošto je predlog najpre prošao "na DOS-u" ali je Koštunica stavio rampu, onako ćutke, a neki njegovi ljudi napravili su malu kampanju u štampi, pozivajući se na protivljenje dijaspore. U svemu tome držao sam se sasvim pasivno, što me nije spaslo ogovaranja koja su me još dugo pratila.)

To što je diktator predao vlast gotovo mirno, što je priznao poraz na izborima, naknadno je dovelo u pitanje teoriju o diktaturi na kojoj se zasnivala i intervencija NATO-a i cela američka politika prema Beogradu, i pre i posle toga. Ali, niko u Vašingtonu nije bio voljan da se u to udubljuje i preispituje vlastitu politiku. To nerado čine i manje sile.

Kad bi me pitali, objašnjavao sam da je taj režim bio nešto kao "fasadna demokratija" (izraz koji sam čuo u Budimpešti od profesora Nenada Dimitrijevića), to jest da Milošević po načinu mišljenja i odlučivanja jeste bio diktator, ali da je sistem imao demokratsku fasadu. Takav sistem je, naravno, nestabilan i teži da se pretvori u jedan ili drugi čisti oblik. U jesen dvehiljadite dogodilo se da je diktatorska priroda poretka morala da prizna poraz. Milošević je već bio ostao bez legitimiteta, bez stvarne podrške stanovništva, i više nije imao snage da ospori rezultate izbora. Tako je otišao na gotovo sasvim demokratski način.

Ali, da su lideri DOS-a tada napravili kakvu krupnu grešku, Milošević bi to sigurno umeo da iskoristi.

*

Nema sumnje da je glavni arhitekta te "revolucije" bio Zoran Đinđić. Bio je neobičan čovek, s kombinacijom osobina kakva se retko sreće, pogotovu u ovom delu sveta. Poznavao sam ga još od sredine sedamdesetih, mislim da je još bio student kad smo zajedno letovali na Korčuli. Tada sam mislio da od njega neće biti ništa. Bio je pun radikalnih uverenja, neobavešten, arogantan, netrpeljiv i s nekom revolucionarnom ambicijom što tada nije bila retkost za beogradskog studenta filozofije. Nismo se slagali gotovo ni u čemu.

Ubrzo je otišao u Nemačku i vratio se kao drugi čovek. Uopšte, mislim da sam poznavao tri Zorana Đinđića. Ovaj drugi, bio je smireniji, sebe je opisivao kao građanskog liberala, ambicije su mu bile više intelektualne nego političke, pisao je mnogo, a njegovi dugi tekstovi behu pametni, duboko promišljeni, ali valjalo se probijati kroz tešku "nemačku" rečenicu.

Imao je neverovatnu sposobnost učenja, nikad nisam sreo nikoga ko je tako temeljno menjao sebe. Kad je odlučio da se bavi pravom politikom, pojednostavio je svoj iskaz i jako popravio veštinu komuniciranja. Imao je neviđenu radnu energiju i sposobnost organizovanja političkih poslova, i mislim da je pravio planove za više godina unapred, što u to vreme niko u Beogradu nije radio. Njegova strategija rušenja Miloševića sigurno se više puta menjala i prilagođavala, ali on je ostajao uporan i na kraju uspeo da mu otme vlast. A ne može se reći da Milošević nije umeo da je čuva.

Đinđić je bio rešen da uradi sve što bude morao, da plati svaku cenu, i žrtvovao je sve što čovek može da žrtvuje. Mislim da nije umeo da bude blizak s ljudima, ne verujem da je postojao iko ko bi se mogao nazvati njegovim prijateljem; na ljude je gledao uglavnom sa stanovišta upotrebljivosti. Mogao je da bude zabavan, duhovit i šarmantan, ali uvek pomalo napet i zapravo hladan. Verujem da je u sebi skrivao, a povremeno i pokazivao, neku vrstu intelektualnog prezira prema gotovo svakome koga je poznavao. Negovao je kult pobede i nije bio nimalo stidljiv u demonstriranju spoljnih atributa uspeha, svesno se izlažući zavisti. Moglo bi se reći da je to kod Đinđića bilo stvar političkog stava, pogotovu od kada je postao premijer. Bio je apsolutno rešen da uspe i mislim da je na tu vladu gledao kao na svoje životno delo. U zemlji slomljenoj, poraženoj, besnoj i očajnoj, zemlji koju su nesmetano pustošile oluje svakojake ludosti, u kojoj više nikome nije bilo ni do čega, on je širio veru u rad, razum, uspeh i pobedu.

On sam, takav kakav je bio, izgledao bi valjda najluđe, kao neko ko pokušava nešto očigledno nemoguće, ali on je već bio srušio Miloševića a njegovi javni nastupi bili su tako nabijeni svežinom i energijom optimizma da je to zaista počinjalo da zrači i budi nadu. Poslednji put sam ga video na nekom prijemu u Gradskoj skupštini, na mesec-dva pred smrt, kratko smo razgovarali i malo se požalio, neobično za njega. Rekao je: "Nema ljudi. Sve smo uradili, ali sad je problem to što nema dovoljno ljudi."

Čini mi se da se on kretao suviše brzo, da je bio daleko odmakao, pa je možda počeo da primećuje da se krug ljudi koji ga prate smanjuje. Žurio je, kao da je osećao da nema mnogo vremena. Naravno da je delovao pomalo revolucionarno, uklanjao je blokade po cenu kršenja legaliteta i nije mario za procedure i institucije, uključujući Skupštinu ako bi mu vezivala ruke.

Verovao sam da je u najboljem interesu zemlje da se DOS što duže održi, da Đinđić i Koštunica prevaziđu sukob i konsoliduju demokratsku vlast, pošto je bilo jasno da je Milošević za sobom ostavio institucionalni haos i opasnu, kriminalizovanu policijsku strukturu. Međutim, velike razlike među njima bile su očite od samog početka. Đinđićevoj revolucionarnosti Koštunica je suprotstavio legalizam, u kom se svakako radilo o pokušaju da se prevrat od 5. oktobra shvati kao kontinuitet.

Ne mogu da kažem ko je od njih dvojice više doprineo razlazu, ali znamo da je povod došao spolja, kroz pritisak da se Milošević uhapsi i izruči Haškom sudu. Za Koštunicu Milošević pre svega nije bio nikakav ratni zločinac, nego Srbin kojeg progone srpski neprijatelji. Osim toga, Koštunica nikad nije krio neprijateljstvo prema Haškom sudu, a za razliku od Đinđića, nije bio ni toliko spreman da ispunjava sve zahteve Zapada i nije mu se mnogo žurilo u Evropu.

Ta politika i to opredeljenje bilo je nerealno, sasvim neodrživo, što je Koštunica morao znati. Ali, on se držao kao da je problem u tome što Đinđić pati od manjka rodoljublja, a od hapšenja i potom izručenja Miloševića bavio se pre svega održavanjem vlastite popularnosti. Svejedno, verovao sam da niko nema pravo da se prema Koštunici i DSS-u odnosi kao prema Miloševiću. Mislio sam da je važno povući crtu između demokratskih stranaka i onih iz bivšeg režima, radikala i SPS-a. Konzervativizam i nacionalizam DSS-a mogao se smatrati legitimnim; štaviše, takva stranka bila je neophodna Srbiji kao brana desnom ekstremizmu. Osim toga, bilo je jasno da bez DSS-a ostatak DOS-a nema, niti će ikad imati većinu.

Bilo je takođe važno smanjiti stepen i žestinu političkih polarizacija, promeniti i umeriti preoštar rečnik koji smo negovali u vreme režima koji smo smatrali nelegitimnim. Želeo sam da se prema novoj vlasti odnosim s uvažavanjem i kao prema nečemu što priznajem kao svoje. Za mene je to bilo prvi put u životu. Vlast je za mene uvek bila nešto strano, neprijatno, preteće, ali morao sam da priznam da se 5. oktobra dvehiljadite dogodilo baš ono što sam želeo i smatrao sam da nemam pravo da se smesta distanciram i postanem kritičar, pošto je to, je li, moje zanimanje.

Mnogi moji prijatelji ovo nisu baš najbolje razumeli, zavitlavali su me da sam postao državotvoran. Tačno je da sam počeo da navijam za uspeh "moje" vlasti i moje države, da sam postao pozitivno pristrasan i raspoložen da dajem dobre savete umesto da zanovetam i ismevam sve što vlast radi.

I to je uglavnom tako trajalo sve do ubistva Zorana Đinđića.

Tog dana bio sam besan na sebe i svoje kolege što nismo umeli da tu vladu i ubijenog premijera podržimo i zaštitimo od histeričnih napada u delu žute štampe u mesecima koji su prethodili ubistvu. Ali, naknadno se tu više ništa nije moglo učiniti. Pokušaj vladinog Biroa za komunikacije da pokrene akciju utvrđivanja odgovornosti medija za klevetanje premijera i indirektno pripremanje atentata bio je promašen, morao je dovesti do konfrontacije s medijima u celini i izazvati otpor u ime slobode štampe.

I onda i sada mislio sam da je uvođenje vanrednog stanja bilo dobra odluka, da nije bilo previše zloupotreba i da je "sindikat zločina" doživeo ozbiljan udarac. Crvene beretke su makar formalno rasformirane, pobijeni su ili pohapšeni neki od vodećih kriminalaca i njihovih saradnika iz policije i sudstva. Ali, ubrzo se pokazalo da je ubistvo premijera Đinđića ipak donelo veliki politički preokret i donekle vratilo na scenu snage poražene 5. oktobra. Radikali su postali najjača stranka i ozbiljno prete da preuzmu vlast, a manjinska vlada premijera Koštunice deluje nekompetentno, neusklađeno i preplašeno.

Desni ekstremizam uvek izgleda zlokobno, budi sećanja na najmračniji period evropske istorije dvadesetog veka i opominje da društvo mora da se brani odlučno i organizovano. Desnica je ponovo u porastu u mnogim evropskim zemljama; Amerika se zaglibila u Iraku i u ratu protiv terorizma koji liči na lošu beskonačnost; ljudska prava i univerzalne vrednosti ove sezone nisu u modi. Međunarodni poredak više nije ono što je bio, a šta će biti i na čemu će ubuduće počivati niko ne ume da kaže.

Što se Srbije tiče, ono što joj realno preti je gubljenje vremena i zaostajanje. To u boljem slučaju, to jest ako se svetske prilike stabilizuju, i ako Evropa bude pokazivala neki interes za ovaj svoj unesrećeni ugao. Tada ni u Srbiji neće moći da se rascveta neka forma fašizma, ali snažna desnica na vlasti svakako bi blokirala kretanje ka Evropi.

Taj odnos prema Evropi ostao je centralna tema političkih polarizacija u Srbiji; to je onaj poznati, stari, večiti patriotski razdeljak, a čini mi se da je upravo pokojni Đinđić bio uspeo da odredi najrazumniju, optimalnu meru patriotskog držanja Beograda u datim prilikama. Bezuslovno opredeljen za evropsku budućnost, umeo je da poziciju Beograda učini prihvatljivom i dostojnom uvažavanja. Ono što bi on govorio o Kosovu, na primer, moralo se ozbiljno uzeti u obzir. Onaj ko postavi veće, više "patriotske" ciljeve i zahteve može samo da sroza sopstvenu reputaciju i uverljivost.

Čini mi se da se to i događa posle Đinđićevog ubistva. Međunarodni položaj Srbije znatno je slabiji ali snažna desnice predstavlja isti, poznati pogrešan odgovor koji potiče iz straha i vodi ka zatvaranju. Na pitanje koje bi glasilo, recimo: kako na početku novog veka biti pristojan Srbin i pri tom dobro prilagođen građanin Evrope, u ovom trenutku nema valjanog odgovora. Srbija se još nije sasvim oduprla iskušenju da Evropu pošalje do đavola... ■

Iz predgovora knjige
Stojana Cerovića Izlazak iz istorije
(Fabrika knjiga, 2004)
zbirke tekstova objavljenih najvećim delom
u "Vremenu" u periodu 1999–2004

O katastrofi

Propala je reforma, odbijene su i poslednje ponude iz Evrope teške nekoliko milijardi dolara i vezane samo uz uslov da ne bude nasilja i da se poštuje pravni poredak. Srbi i Hrvati jure u sukob, dok Slovenci pokušavaju da se sklone u poslednjem trenutku. Na mestu na kojem se zatekao, Ante Marković, koji je samo želeo da uspostavi slobodno tržište, sledom zbivanja primoran je da odigra i treću ulogu u svojoj kratkoj premijerskoj karijeri. On sada komanduje Armijom i šalje tenkove na Sloveniju.

Nema sumnje da su Slovenija i Hrvatska, bar u poslednjem činu ove tragedije, njeni najveći vinovnici. Gomili usijanih glava svidela se ideja da postanu vlasnici država, podsećajući svoje narode na to da su nekad davno sanjali o tome. Međusobno i uzajamno su se ohrabrili, nekako podelili odgovornost i krenuli uz nos celom svetu. Ishod je katastrofa koja je tek započela.

1. jul 1991.

O huškanju na rat

Ovde je već polupano sve što se polupati moglo, izginulo je desetak hiljada ljudi, raseljeno je i unesrećeno pola miliona, beda zajemčena svima ostalima, samo da bi se razdvojili Srbi i Hrvati. Morala bi to biti ogromna sreća za njih, da bi se sve ovo opravdalo. Revolucionarno nasilje nikad nigde nije dobra donelo i uvek je unapred trošilo i kompromitovalo svaki cilj, a Velika Srbija ni bez toga nije neki osobit cilj.

Nema sumnje da bi u Srbiji danas mnogi sebi dodelili revolucionarni alibi, koji oslobađa svih obzira i kočnica. Počela je utakmica u kojoj svakodnevno pljušte iznenađenja i padaju granice svesti. Šef Srpske narodne obnove u jednom intervjuu mirno izjavljuje: 'Ja sam za genocid nad Hrvatima!' Može li neko da dobaci dalje od ovoga?

Što se tiče medija koji su ovaj rat započeli i vodili, njihov prvi samooslobađajući gest bio je napuštanje robovanja profesionalnim standardima. Umesto proveravanja podataka, navoda i izvora – puna pesnička sloboda. Pridevima je naglo skočila cena i još se održava na visini, iako se brzo pokazalo da je repertoar prilično ograničen. Najveći profesionalni podvig sastoji se u nalaženju neke nove žestoke reči koja još nije potrošena.

Orgija slobode ne može se okončati drugačije osim terorom, i u tom pogledu budućnost Srbije nije nimalo neizvesna, bez obzira na njene buduće granice."

2. decembar 1991.

O Beogradu u ratu

Sve donedavno Beograd je dobro podnosio ljude svih vrsta. Moglo se računati ne samo da se ovde čovek može skloniti nego da će u svom krugu biti dobro primljen, da su mu mnoga vrata otvorena, da se ne mora uvek držati vladajućeg čaršijskog ukusa koji je uvek postojao. Ali, moglo se pristojno opstati i u manjini. U tom pogledu Beograd se još dobro drži, ali se brzo smanjuje. Sve je bolje biti u većini i sve teže u manjini. Ako bi se ovim smerom moglo ići do kraja, Beograd bi postao mala, nezanimljiva i beznačajna varoš.

22. decembar 1991.

O nebeskom narodu

Srbi možda nisu nebeski narod, ali izabrali su da ih vode ljudi koji sede na oblacima, čvrsto se drže za maglu i po nebu šaraju granice. O tome što zemaljski poslovi loše idu, pred njima je nepristojno govoriti, a svet koji ih za nešto sumnjiči i optužuje dostojan je samo njihovog prezira. Što im se više preti, oni se više penju, kao da bi da sasvim izmaknu i izgube svaki dodir s logikom i zakonima ovog sveta.

Iz njihove perspektive, srpska stvar stoji izvanredno, zapravo nikad bolje u istoriji, a samo zavidljivci, pakosnici i smutljivci govore suprotno. Nema za njih jačeg dokaza da su u pravu od toga što se cela ova bedna, materijalistička civilizacija udružila protiv srpske pravde i istine. Nikakvim činjenicama, podacima, dokumentima, snimcima, ciframa o zločinima, razaranjima i nesreći ne mogu se probuditi oni koji sanjaju san o svojoj nevinosti.

4. januar 1993.

O manjku života i višku smrti

U načelu, trebalo bi da smo u stanju da se uvek iznova i u istoj meri zgražamo nad zločinima, makar se događali svakodnevno. Opšti moralni zakon bi, isto tako, nalagao da ni žrtve ni zločince ne delimo na ‘naše’ i ‘njihove’, nego da s prvima saosećamo a druge osuđujemo, čiji su da su. Osim toga, osećanje pijeteta bi, prema teoriji, moralo da nas obuzme u toj meri da i ne pomislimo kako bi neko veliko zlo, nečija nesreća i pogibija mogli zgodno da se iskoriste. Nešto se ne sećam kad sam poslednji put sreo nekoga ko se čvrsto drži ovakvih načela. Ne znam gde se okupljaju sveci i anđeli, ali očigledno ne izlazimo na ista mesta.

(...) Naposletku, sve što je ovde rečeno samo je pokušaj da se objasni naša današnja nesposobnost da na zločin, nesreću i smrt reagujemo prirodno, kao ljudska bića. Gotovo sve što je o tome rečeno bilo je izopačeno, usmereno na nešto drugo, čak i na stranačke svađe. Ti mrtvi zato izgledaju utoliko strašnije, što živi nisu stigli da na njih obrate pažnju. I ko je ovde uopšte živ? Da nije naš problem, možda, više u manjku života nego u višku smrti?

5. septembar 1998.

O elanu koji se topi

Čini mi se da se famozni revolucionarni elan brzo topi a novi poredak sporo nastaje, tako da smo trenutno u stanju slobodnog lebdenja, bez pokretačke energije a i bez zakona kretanja i pravila ponašanja. Dakle, moglo bi se desiti da ona početna dilema o revolucionarnim ili legalnim sredstvima i metodima bude rešena ukidanjem. Ni ovako ni onako, nego nikako, to jest anemično i haotično. Snagom starosti i iskustvom mladosti. Ne znam, naravno, šta se dosad moglo uraditi drugačije i bolje. Možda je pravo čudo da je bilo ko bilo šta uradio i radi u zemlji toliko isceđenoj, opustošenoj, ostavljenoj bez para, volje, pameti, s tako malo nade, vrlina, dobrih navika i korisnih običaja. Možda je promenjeno sve što je bilo u ljudskoj moći, ali suštinski preokret još nije nastao jer u Srbiji još nije pobedila volja za životom. Kao da još traje čuveno jutarnje kolebanje, da se umijem ili da se ubijem, što će se na kraju svakako prelomiti u korist života, ali za sada na sve strane vidimo razne oblike umiranja i izraze besa, mržnje, svađe i svakakvog smrtoljublja.

22. februar 2001.

Deca na vlasti

Ako već hoćemo da učimo od iskusnijih i dobro uređenih zemalja, onda bi uz kritičnost i distancu prema vlastima ljudi iz medija mogli da počnu da uvežbavaju i kako se neguje stvarna, slobodna lojalnost prema svojoj zemlji. Ovo je, naravno, nešto što je bilo grdno zloupotrebljavano u bivšem režimu, posebno za ratne potrebe, pa sad mediji jako zaziru od svake vrste odgovornosti i ukazivanja na eventualne državne interese.

U modi je, dakle, sveopšta raspusnost. Polazna pretpostavka je da su svi oni na vlasti lupeži i lažovi, a stvar je novinarske veštine da ih u tome uhvate i stvar je hrabrosti da ih optuže i olaju i ako ih ne uhvate ni u čemu. Ovo je jedna vrsta izopačene društvene igre. Neodgovorna štampa i nepoštena vlast uzajamno se podržavaju i pojačavaju i kad deluju kao da su u sukobu.

Političari u nevolji uvek su skloni da se zaklone iza nečega krupnog i pokušaju da svoj problem pretvore u javni, opšti i državni. Koliko će u tome uspeti, ne zavisi, međutim, samo od njihove volje. Uređene zajednice opstaju nezavisno od bilo čije volje, to jest nisu prepuštene ničijim, ni ličnim ni stranačkim ćudima, mada ni najsolidnije zemlje nisu imune na teške krize. Ali, tamo gde su deca na vlasti, institucionalne zaštite obično su slabe, pa mnogo toga zavisi od nečijeg domaćeg vaspitanja.

Ni sam ne mislim da je dobro i poželjno da nam u unutrašnjim sporovima presuđuje američki ambasador, makar bio veoma dobronameran. Ali, kako je krenulo, uskoro će rudari, taksisti, penzioneri, nastavnici, doktori i svako ko nečim bude nezadovoljan i na nekoga ljut dolaziti pravo kod Montgomerija da se žali. Što da se čovek zamajava s Vladom i ministarstvima, kad može odmah pred višu instancu.

17. jul 2003.

Besnim, dakle postojim

Srbija počinje da se deli na dve besne stranke, jednu koja hoće da ruši predsednika i drugu koja bi da obara vladu. To što se radikali nalaze i u jednoj i u drugoj moralo bi da zabrine sve ostale, ali ovde vladaju drugačiji običaji. Svakome najteže pada da se odrekne besa, kao da bi se time lišio svake akcije, kao da bi nestao jedini dokaz da je čovek živ. (Besnim, dakle postojim, glasio bi srpski *cogito*.)

(...) Jer, ako ispadne da je o sudbini vlade odlučio spoljni pritisak, bilo oko Kosova bilo oko Haga, ljudi će ovde pomisliti da nema mnogo smisla da se uopšte interesuju za javne poslove, pogotovu da izlaze na izbore, kad je mesto odlučivanja negde daleko. To ne bi bilo sasvim netačno, ali nije dobro dokazivati da je zemlja pod protektoratom mnogo više nego što stvarno jeste. To što niko u Beogradu više ne može da vodi politiku suprotnu zahtevima Zapada ne znači da je sasvim svejedno ko vrši vlast. Naprotiv, baš sad je veoma važno da na čelu imamo ljude koji umeju da odrede racionalne i dostižne ciljeve, koji imaju strpljenja i osećanja za realne rokove, koji pristaju na ono što se izbeći ne može, a ne odustaju od onog što se da ostvariti.

21. oktobar 2004.

"Vreme" 608, 28. avgust 2002.

Tužilačka revnost

Mnogo toga što su rekle Latinka Perović, Nataša Kandić i Svetlana Slapšak, što već dosta dugo govore Sonja Biserko, Petar Luković i još poneko, navodi me na suočavanje sa svojom prošlošću i na preispitivanje mojeg delovanja u ratnim, Miloševićevim godinama kad sam s pomenutim osobama bio "na istoj strani". Svi oni su advokati sveopšteg suočavanja pa očekujem da razumeju moju želju da proverim da li je moguće da sam nešto užasno grešio u ono vreme kad smo se slagali. Ako mislim da oni sad govore gluposti, da li su i ono onda bile iste gluposti i da li moram da priznam da sam se tek naknadno (prekasno?) opametio?

Kladio bih se da se na kraju ove polemike neće znati o čemu se radilo ni ko su tačno strane u sporu, a već je jako vidljiv napor da se sakrije i zaboravi ko je i kako ovo započeo. To znači da čovek ni neprijatelju ne bi savetovao da se u takav razgovor uključuje, pogotovu kad nije direktno prozvan.

Međutim, za mene je ovo stvar nužne samoodbrane. Niko me nije pomenuo, ali mnogo toga što su rekle Latinka Perović, Nataša Kandić i Svetlana Slapšak, što već dosta dugo govore Sonja Biserko, Petar Luković i još poneko, navodi me na suočavanje sa svojom prošlošću i na preispitivanje mojeg delovanja u ratnim, Miloševićevim godinama kad sam s pomenutim osobama bio "na istoj strani". Svi oni su advokati sveopšteg suočavanja pa očekujem da razumeju moju želju da proverim da li je moguće da sam nešto užasno grešio u ono vreme kad smo se slagali. Ako mislim da oni sad govore gluposti, da li su i ono onda bile iste gluposti i da li moram da priznam da sam se tek naknadno (prekasno?) opametio?

Čini mi se da je ovaj spor počeo oko pitanja kolektivne, nacionalne krivice na kojoj insistira Sonja Biserko (i oni koji je brane) optužujući "Vreme" i B92 za "deetnifikaciju zločina". Da li je, dakle, trebalo da se složimo sa Slobodanom Miloševićem kad nas je ubeđivao da je on isto što i Srbija i da su svi njegovi neprijatelji antisrpski zaverenici? Da smo to onda govorili, Milošević bi imao razloga da nam bude beskrajno zahvalan. Da smo svi dokazivali da je ondašnja opozicija ista ili gora od režima, 5. oktobar se ne bi dogodio.

Da li je trebalo da objašnjavamo zatucanom narodu da mora da voli NATO bombe? Da li smo morali da verujemo kako su svi oni mostovi porušeni iz razloga pedagoških, da bi Srbi naučili lekciju iz demokratije? Ili iz medicinskih, jer što je lek za bolesnog čoveka to je bomba za lud narod? I da li je uopšte palo dovoljno bombi?

Da li je možda moralo da bude mnogo više žrtava, jer narod u stvari nije ozdravio, jer ovi "postmoderni informbirovci" tvrde da se ništa bitno nije promenilo, osim možda nagore, jer Srbija nije denacifikovana, ne priznaje, neće da se suočava, itd.?

Da li je, najzad, neko ko ne misli baš ovako, ženomrzac ili agresivni patrijarhalac, kao što bi tvrdila Nataša Kandić, koja očigledno veruje da svaki odgovor na optužbe Sonje Biserko predstavlja brutalni napad na ženski rod? Eto ti sad, a skoro bih se zakleo da se u "ženskom pitanju" radilo o ravnopravnosti a ne o zahtevu da se prizna kako su one po definiciji u pravu.

Ali, da li su oni zaista žrtve kao što kažu? Pa, recimo, samo pomenuti Petar Luković je u poslednjih godinu dana ne znam koliko puta objašnjavao slučaj moje izdaje, svakome ko je hteo da ga sluša, i nije mu bilo teško da uvek pronalazi najniže motive mog ponašanja, a da ja dosad nisam uzvratio nijednom rečju. Možda on jeste nečija žrtva, ali moja nije. Isto toliko su i Sonja Biserko i ostali/e žrtve "Vremena" i B92.

Znam da svi oni zaista osećaju društveni pritisak i odbačenost, što ih verovatno samo još više uverava da su u pravu, da pogađaju pravu temu, da su napipali bolno mesto i da moraju da istraju. To što ih Srbija ne razume i ne prihvata uzimaju kao dokaz dubine socijalne patologije i argument u prilog neophodnosti temeljne denacifikacije. Nikad se neće umoriti od ponavljanja da je priznavanje nacionalne krivice za ratne zločine prvi i najvažniji posao koji se mora obaviti da bi se Srbija vratila u svet. Pri tom se očigledno ne misli samo na suđenja pojedincima nego na neki masovni egzorcizam.

Nisam u stanju ni da zamislim kako bi to izgledalo, ali vidim da se pomenute osobe uglavnom osećaju moralno podobnim da to lično obave i rekao bih da su malo uvređene što im se ne priznaje pravo na to. Ne želim da se bavim svakim/om od njih, ali sve ih dosta dobro poznajem i mogu samo da im savetujem da povremeno posvete malo vremena sebi, da provere vlastitu poziciju i prestanu da se prenemažu nad nesrećama za koje više nema leka.

Nema, naravno, ni prevencije. Nikakvo ritualno čišćenje od greha, nikakav kolektivni egzorcizam, ništa vas ne čini imunim na istoriju, na ratove, zločine i nesreće. A upravo to je ključna, očito mistična, religiozna misao ovih osoba koje inače potiču s levice i slabo mare za crkvu. To što oni/e sebe smatraju stručnjacima za moralna pitanja, ne znači da su ovi laički iscelitelji koji prete Strašnim sudom i viču "Pokaj se!" sve što treba Srbiji na putu u Evropu.

Iz nekog razloga oni/e zamišljaju da je ostatak sveta uglavnom nastanjen anđelima i da bi tamo svako razumeo i podržao njihovu plemenitu i svetu misiju koja se sastoji u žrtvovanju za spas ove balkanske Sodome. Istina je da neku podršku još dobijaju pošto je na Zapadu ostalo nešto novca u fondovima predviđenim za rušenje Miloševića, a ostalo je i nešto institucija osnovanih u istu svrhu. Tu se negde nalazi njihov zajednički interes da se spreči širenje zablude da se 5. oktobra dvehiljadite u Srbiji nešto dogodilo.

Dakle, što se njih tiče, Milošević je još tu, ako nije utoliko gore (to jest bolje, na neki njihov način), pošto se on samo razmnožio, pošto i dalje preti svakome okolo, pošto je cela Srbija za Miloševića, odnosno za ove nove koji, međutim, sve čine da istina ne izađe na videlo, da se zločini prikriju i da se ipak nekako ostvari Velika Srbija. Deo nekadašnjih nezavisnih medija živcira ih najviše zato što priznaju da

se desila promena, čak im se to dopada i još šire laži da za Srbiju možda ipak ima neke nade.

Znam biografije većine ovih moralnih fundamentalista i nikom ne bih priznao da je uradio/la više od mene u protivljenju zlu. Ali, da li su oni 5. oktobra odahnuli i proslavili nešto? Sonja Biserko je rekla da je izgubio ratni zločinac, a pobedio fašista. Da li su oni ljudi koji su glasali za DOS, koji su tog dana gutali suzavac, "otporaši" koji su trpeli policijske brutalnosti, da li su svi oni podržali fašizam? Da li Zapad greši što normalizuje odnose s Beogradom? Latinka Perović potpisala je apel Zapadu da ne odbija nezavisnost Crne Gore. Čak i Evropa dobija opomenu ako se slučajno u nečemu složi s Beogradom. Kakav smo mi mrak! I kakva je to usamljena sveća!

Nema sumnje da je problem ratnih zločina težak i da posle onakvih ratova mora da bude posla za sudove. Takođe, nije sporno da taj deo istorije valja pošteno ispričati. Međutim, kraj rata nije samo prilika da se neko kazni i osudi. To je takođe prilika da se nekome pokaže dobra volja, da se oprosti što se oprostiti može, da se ispolje saosećanje i milosrđe, a ne samo osvetnički bes. Zašto svi oni/e hoće da budu samo strogi tužioci?

Ta tužilačka revnost ih je na kraju i dovela dotle da krenu da žigošu "Vreme" i B92. Ne znam dokle će stići, ali bojim se da niko više ne može da ih zaustavi. Pa, zbogom gospođe i gospodine Lukoviću. Znam da nas nećete zaboraviti i da ćete se javiti. ■

"Vreme" 610, 12. septembar 2002.

Tvrdoglava selektivnost

Po svemu sudeći ovde imamo posla s jednom tvrdoglavom selekcijom činjenica, s odbijanjem da se misli o bilo čemu izvan "srpske krivice". Nije važno ni šta je bilo pre ni posle, ni šta je radio bilo ko drugi. Prema toj teoriji, samo su Srbi nešto radili, svi ostali su nebitni, uključujući i velike sile. Ovo je, naravno, samo naličje priče o "nebeskom narodu". Što se mene tiče, savršeno me ne zanima nikakva rasprava o Srbima kao najboljem, odnosno najgorem narodu. Neka to među sobom reše patrioti i antipatrioti

Ovo nikad nisam radio. Izgleda da je svako svakog povukao za jezik i sad bi trebalo da sa Srđom Popovićem i Lazarom Stojanovićem u našim novinama raspravljam o nečemu što već godinama ne uspevamo da raspravimo u privatnim razgovorima. Pa, dobro, šta je tu je. Neko će se valjda i ovome radovati.

Ne znam zašto je Srđa izabrao formu otvorenog ličnog pisma. To je kao da mi nešto šapuće, ali da svi čuju. A šapnuo mi je da poričem, pravdam i zataškavam zločine. I još nekoliko takvih stvari, ali sve na uvo i prijateljski. I Lazar je, na svoj način došao do istog efekta: najpre je nabrojao sve prestupe, grehove i pristrasnosti jedne strane u polemici, mene opisao kao hvalisavca i nekoga ko je od bombardovanja malo skrenuo s uma, a zatim objavio da sve to nije tako važno i pozvao na saradnju i toleranciju. I on me smatra prijateljem. Kakvi primeri ljudske širine.

Mora da sam ja gori čovek, jer nekako nisam siguran šta će od prijateljstva ostati posle svega. Ali, evo, pokušaću da se ne bavim njima lično, nego samo da pobrojim u čemu se to mi razlikujemo.

Prvo, ovo nije spor s čitaocima (kao što tvrdi Srđa), niti prepad na žene (Lazar dokazuje da žene u Srbiji uvek imaju pravo da govore o sebi, ma o čemu inače bila reč). Ovo je počelo samo kao odbrana medija ("Vreme" i B92) od optužbi nekoliko osoba koje jesu čitaoci i pretežno žene, ali su ta svojstva za ovu priliku sasvim nebitna. Reč je o istomišljenicima čiju sam poziciju pokušao da opišem na ovom mestu pre dve nedelje i koje Srđa i Lazar sad uzimaju u zaštitu.

Kad sam govorio o opraštanju, saosećanju i milosrđu nisam mislio na ratne zločince kao što je Srđa shvatio pa se opširno zgražao nad mojim cinizmom i moralnom ravnodušnošću. Mislio sam samo da je čudno i čudovišno to što neko želi da optužnicu proširi i na nedužne ("Vreme" i B92), a očekivao bih da se posle rata i posle Miloševićevog pada postupi obrnuto. Zar je milosrđe zaista tako strašna reč?

Očigledno, jako se razlikujemo u gledanju na Haški sud i na izveštavanje otuda. Za mene je Nenad Stefanović uzor savesnog i skrupuloznog izveštača. I on i Ljiljana Smajlović već su objasnili sve o tome. Tačno je, međutim, da taj sud i glavna tužiteljka gospođa Del Ponte nikako da steknu masovnu podršku u Srbiji. Ali, tu ne bi mogla pomoći ni četa najpristrasnijih izveštača. Ovde se mnogo više ljudi obavestilo o radu tog suda u televizijskim prenosima nego iz štampe, pa je zabeležen izvestan rast simpatija za Miloševića. Dakle, za onoga kojeg je isti narod prethodno motkama oterao. Moj zaključak je da s tim sudom i/ili tužilaštvom nešto nije u redu.

Nema sumnje da dobar deo objašnjenja leži u činjenici da je za Srbiju Haški sud instrument onih istih sila koje su ovuda bacale humanitarne bombe. Za Lazara je to bio rat "zločinca Miloševića protiv slobodnog sveta". (Uh! Ovako nešto nisam čuo još od vremena legendarnog Grge Zlatopera i zlatnih hladnoratovskih dana Glasa Amerike.) Bojim se da ostatak Srbije još dugo neće ovo ovako razumeti, što znači da ni poverenje u Haški sud neće uskoro da poraste.

Tu je, zatim, pitanje kolektivne krivice i "deetnifikacije". Na tu temu Srđa je ponudio tumačenje da zločini o kojima on govori, posebno genocid, ne mogu biti "deetnifikovani" pošto je napad na "neke nacionalne, etničke ili verske grupe" ugrađen u samu definiciju tog krivičnog dela. Mislim, međutim, da je u pitanju etnicitet žrtava a ne zločinaca. Za zločince je nacionalnost nebitna i čak mogu biti iste nacionalnosti kao žrtve. Ovde Srđa pokazuje volju da ide mnogo dalje od gospođe Del Ponte koja stalno ponavlja da se tamo sudi pojedincima.

Po svemu sudeći ovde imamo posla s jednom tvrdoglavom selekcijom činjenica, s odbijanjem da se misli o bilo čemu izvan "srpske krivice". Nije važno ni šta je bilo pre ni posle, ni šta je radio bilo ko drugi. Prema toj teoriji, samo su Srbi nešto radili, svi ostali su nebitni, uključujući i velike sile. Ovo je, naravno, samo naličje priče o "nebeskom narodu". Što se mene tiče, savršeno me ne zanima nikakva rasprava o Srbima kao najboljem, odnosno najgorem narodu. Neka to među sobom reše patrioti i antipatrioti.

Finansiranje naših moralnih inkvizitora iz inostranstva ne bih pominjao, upravo zato da ne zvuči kao priča o stranim plaćenicima (Srđa me, naravno, odmah ulovio), ali da toga nema, ko bi se bavio Sonjom Biserko i produktima njenog uma? Za mene je pravi problem u tome što u svetu još ima mnogo onih koji

nastavljaju politiku "rušenja" režima u Beogradu. To je prosto štetno, a mnogo puta sam se uverio da nije nimalo beznačajno. I nije u pitanju samo finansiranje nego neobično velika medijska i politička pažnja i podrška domaćim glumcima spremnim da na "bis" u nedogled pružaju otpor diktaturi, nacionalizmu, fašizmu i ostalim mrakovima.

Mislio sam da je Milošević naš veliki problem i da u ono vreme nismo morali da pitamo ko nam i zašto pomaže da ga se rešimo. Sad ispada da ništa nije rešeno, da je problem Srbija i svako od nas, to jest da tek sad dolazi najveći posao. Pa, prijatelji, ja ne nameravam da ratujem protiv svoje lične karte. Takva je kakva je. Ako šta drugo ima da se popravi, eto mene. ■

"Vreme" 612, 26. septembar 2002.

Biciklisti nisu krivi

Mislim da ima mnogo smisla raspravljati o tome kako se dogodilo da neko kao Slobodan Milošević u jednom trenutku zadobije gotovo jednodušnu, oduševljenu podršku naroda. Ili o tome ko je sve kako i zašto ratovao u bivšoj Jugoslaviji. Ili kako je Beograd bio uspeo da se sukobi s celim svetom. Ali, ovakve teme ne otvaraju se onako kako to radi Sonja Biserko, prosto sipajući optužbe i uvrede eda bi zadovoljila sponzore. Niko ne pristaje da razgovara pod tim uslovima

Ova polemika privodi se kraju, sudeći barem po tome što je Srđa Popović očito voljan da iz nje izađe i napusti početnu temu, a ne pojavljuje se niko drugi da tu štafetu prihvati.

Srđa tvrdi da nije bilo reči o "srpskoj krivici" i da sam ja otvorio razgovor o tome zamenivši tezu, a teza je da postoje pojedinačni zločini i zločinci koji "šetaju među nama, sede po kafanama, vozikaju se automobilima..." i da ih treba pokažnjavati. Pa, ako mu to nešto znači, totalno sam saglasan s kažnjavanjem zločinaca, ali ne vidim šta o tome ima da se priča i kako ja mogu da doprinesem tom poduhvatu. Možda da ubuduće malo više obratim pažnju na te što šetaju, sede po kafanama i vozikaju se.

Ispada, naime, iz ovog opisa, da ovaj grad (cela zemlja?) prosto vrvi od ratnih zločinaca. Da li to Srđa veruje da ovde svako svakome treba da bude sumnjiv? Da li da izuzmemo makar najmlađe i najstarije? (Naravno, posle svega neću pomenuti nikakvo izuzimanje žena ni iz čega.)

Srđa kaže da naša država treba da goni naše zločince. Ja sam, valjda, negde rekao nešto suprotno. Da mi hapsimo njihove, a oni naše? A ako mi već nudi pozitivne primere delovanja hrvatskog Helsinškog komiteta i "Feral tribjuna", mogao bi da se upita i zašto je hrvatska vlada upravo odbila da izruči generala Bobetka Hagu. Zbog odbijanja da se suoči sa zločinima? Pa, mislim da je stvar složenija i da deo problema leži na strani samog Tribunala koji zaista pomalo "kriminalizuje istoriju".

Ne samo da jeste bilo reči o "srpskoj krivici", odnosno o kolektivnoj, odnosno o etnifikaciji i deetnifikaciji zločina, nego je od toga ova polemika započela i bez toga je ne bi ni bilo. Sam Srđa Popović govorio je o tome u najvećem delu svojeg prvog javljanja.

Neću da kažem da tu nema ničega i da tema uopšte ne postoji. Mislim, na primer, da ima mnogo smisla raspravljati o tome kako se dogodilo da neko kao Slobodan Milošević u jednom trenutku zadobije gotovo jednodušnu, oduševljenu podršku naroda. Ili o tome ko je sve kako i zašto ratovao u bivšoj Jugoslaviji. Ili kako je Beograd bio uspeo da se sukobi s celim svetom. Ali, ovakve teme ne otvaraju se onako kako to radi Sonja Biserko, prosto sipajući optužbe i uvrede eda bi zadovoljila sponzore. Niko ne pristaje da razgovara pod tim uslovima.

Ko krene tim putem sasvim je sigurno da će dobiti potvrdu svoje polazne pretpostavke: da Srbija (srpska elita?) odbija da prizna bilo kakvu odgovornost. Ko ne razume zašto ljudi ovde nisu oduševljeni Haškim sudom, ko to uzima za dokaz kolektivne moralne zaostalosti taj neka najpre ozbiljno porazgovara sa samim sobom.

Najzad, moram da kažem da se ne osećam odgovornim ako se čaršija malo zabavila ovom polemikom. Srđa je protiv toga i traži da "o privatnim stvarima pričamo privatno, a o javnim javno", ali on je taj koji se javnim putem meni privatno obraćao. Ko će sprečiti čaršiju da malo seiri u ovakvoj prilici? A i šta je naročito loše u tome? ■

"Vreme" 619, 14. novembar 2002.

Bez dobrog kraja

Niko ovde možda ne želi niti misli da se bavi politikom, ali u meri u kojoj je javna delatnost ipak neka politika, ona je u ovom slučaju rđava jer može da proizvede samo neželjene posledice. Govor koji zvuči kao optužba, koji postavlja nerealne, nemoguće zahteve i ciljeve, koji počiva na nerazumevanju istorije i odsustvu saosećanja, sasvim izvesno priziva upravo ono protiv čega je uperen. Zato je sreća što takvih govornika nema previše, inače bi im se samo Šešelj radovao

Rezime ove polemike koji je ponudio Srđa Popović prosto vapi da mu se odgovori na isti način, ali to bi morao da uradi neko drugi. Moj problem bio je u tome što sam osećao obavezu da i sebe i Srđu branim od njega samog, u ime nekih gorih vremena kad je on bio bolji nego danas, što verovatno i za mene važi.

U svakom slučaju, vajda od polemike bila je u tome što je Srđa dobio priliku da se izrazi, priliku koju mu redakcija "Vremena" nije mogla uskratiti ne samo kao osnivaču lista nego i kao nekome čiji se glas dugo nije čuo. Šta je imao da kaže i da li je nekoga u nešto ubedio, znaju čitaoci svaki za sebe. Nema sumnje da je želeo da se ogradi od lista koji je osnovao, pošto je poput doktora Frankenštajna užasnuto shvatio da je stvorio čudovište. Usput se i mene lično preko novina odrekao i spasao se dosadnih zapitkivanja šta je to sa mnom.

Vidim da je Srđa ostao u uverenju da je polemiku započelo "Vreme" (Žarković) mada P. Luković svakoga uverava da ta zasluga pripada njemu koji je citirao teoriju Sonje Biserko o tome da je "Vreme" "jednako totalitarno kao nacionalizam koji je svojevremeno pokrenuo ratnu mašineriju" i da to "predstavlja glavnu opstrukciju demokratizaciji društva". To ko je prvi počeo važno je jedino zato što je polemika opisivana kao hajka na slobodoumnu (žensku) manjinu. Srđa je sam ocenio da je "Vreme" kidisalo na tu nejač verujući da se niko neće usuditi da je brani, pa se zato uključio, da bi sad na kraju objavio da je pobedio, da su na njegovoj strani i pravda i istina i logika i, što je najlepše, većina čitalaca "Vremena".

On inače veruje da se ovde radilo o nekorektnoj polemici redakcije s čitaocima koji su (na čelu s njim) ispali u pravu, pa je velika sreća po njega što se odrekao vlasničkih prava jerbo list s kojim se nikako ne slažu njegovi vlastiti čitaoci nema baš veliku budućnost.

A što se tiče teorije Sonje Biserko, onaj ko u tako nešto stvarno veruje srećan je i spasen zauvek. Tome je sve oprošteno i niko mu ništa ne može. Nema te rasprave u kojoj on neće pobediti. Dakle, predlažem svakome da još jednom razmisli da li je "Vreme" stvarno isto što i Miloševićeva propaganda i glavna prepreka napretku društva.

Moj problem s ovom polemikom bio je u nesporazumu oko sadržaja i još više oko značaja predmeta rasprave. Mislim, naime, da smo ovde uveliko raspravljali o nečemu nejasnom, nedovoljno određenom, a ne mnogo značajnom. Da je tema bila slabo definisana vidi se po tome što se svi slažemo oko individualnih krivica i niko ne veruje u kolektivne, ali Srđa pravi razliku između krivice i odgovornosti. Prvo je, veli, pravna, a drugo moralna ili kakva druga kategorija i može biti kolektivna, u ovom slučaju srpska.

Neka bude da je tako, da ne bismo zapali u semantička cepidlačenja. Dakle, za krivicu sledi sud i kazna, a za odgovornost – šta? Ovde negde počinje neslaganje. Da li i za odgovornost takođe sledi kazna? Ni Srđa ni ostali to ne kažu, ali Srbija jeste iskusila kolektivne kazne u vidu sankcija i NATO bombardovanja i nisam čuo da se neko od njih tome protivio. Naprotiv, za neke od polemičara (Kandić, L. Stojanović) bio je neprihvatljiv apel protiv bombardovanja koji smo mi neki potpisali.

Osim toga, očigledno je da druga strana smatra da protiv kolektivne odgovornosti treba nešto da se radi, nešto mnogo više nego što radi "Vreme". Priznajem da ne znam šta je to, a ni oni ne kažu. Ako se misli na nešto poput propagandne kampanje "Suoči se!", ostajem pri uverenju da je to ne samo budalasto nego i štetno. Samo neko ko nema nikakvog pojma kako ljudi stvarno danas ovde žive i o čemu brinu može da veruje da takvi apeli na savest izazivaju neku drugu reakciju osim psovke. U tom smislu je u pravu bio Svetislav Basara. (A pošto Srđa kaže da su na jednoj strani bili argumenti, a na drugoj uvrede, neka još jednom pogleda šta je u uvodu intervjua s njim napisao P. Luković o Ljiljani Smajlović.)

Lično takođe imam problem s profesionalnim budiocima savesti, pošto sam uvek verovao da protivljenje kakvom društvenom zlu nije i ne treba da bude ničije zanimanje, nego stvar čistog amaterizma. To radite onda kad za to postoje veliki razlozi, a ne tražite te razloge samo zato što hoćete da vam to bude posao.

Najzad, žao mi je što nekome to zvuči cinično, ali nikako ne mislim da je bavljenje ratnim zločinima i odgovornošću društva najvažnija obaveza svih nas. Ako pokušam da zamislim zemlju u kojoj se to masovno radi, prvo što pomislim jeste da bih smesta otud pobegao bilo kuda. Da je Miloševićeva Srbija zbilja bila Hitlerova Nemačka, još bih nekako razumeo ove sadističke, ili možda više nekrofilne izlive. Ali kako da to razumemo sad kad ni Miloševića više nema među nama?

Niko ovde možda ne želi niti misli da se bavi politikom, ali u meri u kojoj je javna delatnost ipak neka politika, ona je u ovom slučaju rđava jer može da proizvede samo neželjene posledice. Govor koji zvuči kao optužba, koji postavlja nerealne, nemoguće zahteve i ciljeve, koji počiva na nerazumevanju istorije i odsustvu saosećanja, sasvim izvesno priziva upravo ono protiv čega je uperen. Zato je sreća što takvih govornika nema previše, inače bi im se samo Šešelj radovao.

A zločinima, ratovima i krivicama ovo društvo bavi se koliko može i ume. Bavilo se i ranije i ne znam zašto se tako zaboravlja istorija srpskog otpora koji je najzad srušio Miloševića. Zašto se misli da se sav onaj narod koji je glasao i ustao protiv njega sad ponovo njemu okrenuo. Ako poneko ipak jeste, to je pre svega zasluga Haškog procesa. Zar je taj mehanizam zbilja tako teško razumeti? ■

ODLOMCI IZ VREMENA

Naš ujak

...Sad se, naime, ceo Balkan objašnjava pomoću Srbije, a ne obrnuto, pa sve to odjednom postaje jako zamršeno. A glavno što je imalo da se objasni već je viđeno u filmu "Amarkord": ludi ujak popeo se na drvo i neće da siđe. Ujak samo odozgo viče da mu treba žena i gađa orasima svakoga ko proba da mu priđe. Srpski slučaj je još malo teži, jer se ovde ujak popeo sa ženom, pa mu ne treba više ništa. Nisu pomogle ni molbe, ni pretnje, ni obećanja, i pošto tu nema više šta da se uradi, preostalo je da se radi s onima dole, da se vidi zašto su bili tako neoprezni, da se ispita zašto nisu bolje čuvali drvo ili barem ujaka, da se proveri da nisu svi oni zapravo ujaci, i da se preduzmu mere da se to više ne dogodi ni njima ni bilo kome drugom.

Eto, dakle, posla za nauku. Valja prostudirati kako je ovaj srpski ujak postao to što je, otkud mu ideja da se penje i kako uspeva da ostane gore tako dugo. To znači da se mora razgovarati sa onima koji su ga znali odranije, koji bi mogli da kažu kakav je bio pre nego što se popeo ali, naravno, potrebne su i konferencije na kojima će eksperti izneti razne teorije i ukrstiti argumente. Tu su, zatim, i oni koji se posebno bave drvećem, koji traže odgovor na pitanje da li je baš to drvo po nečemu bitno drugačije od ostalih. Važno je, dakako, da svet razume i tehniku penjanja koja se u Srbiji (to jest na Balkanu) možda razlikuje od onoga što se praktikuje u ostatku sveta, što je predmet posebne discipline.

Neko će mi možda zameriti što ne prikazujem dovoljno ozbiljno brigu i pažnju sveta koji je spreman da pomogne. Pa, pre svega, ugristi ruku koja te hrani može da se shvati kao prva lekcija iz pomenute srbistike. S druge strane, i kad se bavi drugima, svet se zapravo uvek više bavi sobom, a i kad pomaže svako u svetu pre svega gleda da pomogne sebi, pa ne vidim ko kome tu duguje neku posebnu zahvalnost. Ujak možda ne bi ni ostao tako dugo na drvetu da se to nije pokazalo toliko zabavnim i korisnim u svetu u kojem se takva čuda sve ređe događaju.

Zaposlio je najveću vojsku sveta, a ni onolike bombe ga nisu htele. Sad su na redu svi mogući civilni stručnjaci, preduzimači i poslovni ljudi koji bi ostali bez posla kad bi ujak rešio da siđe, a ko zna šta bi radili da se nije ni penjao. Znam kako je to, pošto sam i sâm video neku vajdu od priče o tome. Skidanje s drveta je, dakle, veliki i ozbiljan posao koji mora da se radi polako i sistematski, pa mi zato ta afera oko diverzantske grupe liči na amatersku petljanciju.

4. decembar 1999.

Lepota vojničkog groblja

O slavi i sramoti

Verujem da bi se ljudi lako mogli podeliti na one koji smatraju da nema ničeg tužnijeg od vojničkog groblja, od te uniformisanosti u smrti, usamljenosti u gomili, odsustva porodice i prisustva države, te da nema niti je ikad bilo valjanog razloga da toliko mladih muškaraca odjednom izgubi život... I na one koji bi kazali da je vojnička smrt lepša od bilo koje druge, isto kao i vojničko groblje na kojem nema nepotrebnih ukrasa, slika, otužnih stihova, nema bogatih i siromaha, nema ni žena, ni staraca koji su dugo bolovali, nego samo momci koji su zajedno poginuli u borbi za nešto važno

Nadam se da nije u pitanju nikakva posebna nekrofilija, ali priznajem da me privlače vojnička groblja; ne propuštam da razgledam nijedno na koje naiđem, a par puta sam i decu pokušao da zainteresujem za taj predeo.

Šta je tu tako uzbudljivo? Urednost, pod konac poređane istovetne humke. Geometrija smrti. Brojnost: vojničko groblje uvek izgleda veće od civilnog jer ono što vidimo je samo celina, ničiji grob se ne izdvaja bilo čime. Najpre ćemo pomisliti da se to pred našim očima materijalizovao jedan puki statistički podatak, jer ljudska smrt je uvek pojedinačna i lična.

A onda priđemo i vidimo ime na ploči, krstu, ili na zidu kosturnice, u beskonačnom nizu imena. Tada ta masovna smrt postaje potresna. Svi oni tako isti, imaju ime i prezime, ponekad čin, kao u Kobaridu, Kaporetu, gde su pokopani italijanski vojnici izginuli tu na Soči, isto kao i nedaleko na Piave, "santa fiume della patria", ubijeni ponajviše u sudaru s Krajišnicima u austrijskoj vojsci, pa tako tamo čitamo da je Zbara Domeniko bio *sottotenente*, a neki Fiorello bez prezimena beše, recimo, *caporale maggiore*.

Tu mrvicu bližeg određenja iza nekog imena nalazimo i na srpskom vojničkom groblju na Zejtinliku u Solunu, gde ponekad još stoji i ime sela poginulog. Onaj čiča koji čuva groblje, posao koji je nasledio od oca, a ovaj od svog oca, pokušaće da vam približi barem neka od tih imena, "ovo je deda onog glumca iz Beograda", "ovaj nije iz Valjeva, to je greška, nego iz Hercegovine"... Čiča je rođen u Grčkoj, govori s greškama i jakim akcentom, a ove stvari je naučio, valjda od oca i dede. Nešto mora da se kaže o tim mrtvima, nešto što nije statistika, nisu preuzvišeni stihovi V. Ilića mlađeg, koje čiča čita sa zida, u smešnoj imitaciji patriotskog patosa, pomalo pod dejstvom rakije koju vam nudi iz flaše od Balentajnsa sa ugraviranim likom Radovana Karadžića.

Verujem da bi se ljudi lako mogli podeliti na one koji smatraju da nema ničeg tužnijeg od vojničkog groblja, od te uniformisanosti u smrti, usamljenosti u gomili, odsustva porodice i prisustva države, te da nema niti je ikad bilo valjanog razloga da toliko mladih muškaraca odjednom izgubi život... I na one koji bi kazali da je vojnička smrt lepša od bilo koje druge, isto kao i vojničko groblje na kojem nema nepotrebnih ukrasa, slika, otužnih stihova, nema bogatih i siromaha, nema ni žena, ni staraca koji su dugo bolovali, nego samo momci koji su zajedno poginuli u borbi za nešto važno.

Šta je bilo to zbog čega su poginuli, da li se zvalo kralj i otadžbina ili sloboda, ili ujedinjenje, o tome nam govori samo onaj ko ih je tako lepo pokopao, a to je uvek neka država koja uvek hoće da pohvali poginule i pozove neku buduću generaciju da uradi isto, ako zatreba. To prisustvo i zainteresovanost države za živote svojih građana ne oseća se više tako jasno ni u Kobaridu ni na Zejtinliku. Oni koji su tamo pokopani, borili su se za nešto čega više nema; države koje su ih u rat slale sada su sasvim drugačije, čak i sama ideja takvog ratovanja u ovom delu sveta izgleda nepovratno prevaziđena.

Poslednja vojnička groblja u Evropi potiču iz Drugog svetskog rata. U Americi, ako obiđete elitno groblje u Arlingtonu kod Vašingtona videćete da se kult vojničkog žrtvovanja za američke interese još i te kako brižljivo neguje. Ali, ni tamo se ne može gledati jednako na žrtve iz Vijetnamskog rata, kao i na one koji su poginuli na plaži Omaha u Normandiji. A probajte da zamislite groblje američkih vojnika "palih za slobodu Iraka".

Ako se ne varam, nigde, barem ne na srpskoj strani, niko nije uspeo da osmisli vojničko groblje iz ratova devedesetih. Mrtvih nije nedostajalo, ali u svakojakim uniformama, ili bez ikakvih; tako se i ratovalo iz svakojakih razloga pa i bez ikakvih. Uz takav rat prosto ne ide koncept vojničkog groblja kakav smo znali. Nema države koja bi htela da pristojno sahrani poginule, ne zna se ni koja bi država (Srbija, Srbija i Crna Gora, Republika Srpska) priznala te mrtve za svoje i koji bi to ideal žrtvovanja bio istaknut za budućnost.

Vođe i heroji tih ratova su ili u ilegali ili u Hagu, a čak i ako bismo hteli da nekako obeležimo i izrazimo dužnu zahvalnost onima koji su ratovali protiv NATO-a, morali bismo na istom mestu da napomenemo, u nekoj fusnoti, da protiv NATO-a inače nemamo ništa i sve ćemo uraditi da se i sami pridružimo tim dušmanima. Ovo je, naravno, ozbiljna i opasna zbrka koja proističe iz neobične činjenice da mi ovde živimo istovremeno u raznim istorijskim epohama.

To što se Karadžićev lik našao tamo na Zejtinliku savršeno je logično, pošto on i pripada tom vremenu, ili nekom još starijem; tada se mislilo i radilo na taj način, guslalo se i išlo u hajduke. Dušmani su bili Turci ili Švabe, kao takvi. "Mi" smo bili Srbi i ništa drugo. Ko hoće može da misli da je tada sve bilo mnogo bolje, jasnije i zdravije, da su Srbi i Srbija bili na vrhuncu svoje istorije, ali niko nema pravo da nam dokazuje da je moguće vratiti bilo šta u ovoj zemlji u ondašnje stanje.

A baš ta misao je odnekud ponovo oživela, kao da se zemlja već zasitila i umorila od komplikovanog dvadesetprvog veka pa se zaoštrila polemika oko toga u kojem vremenu mi stvarno živimo (ili želimo da živimo, kao da je to stvar izbora i glasanja). Vojničko groblje je možda najbolja metafora tog vremena i tih snova i ideala za kojima danas čezne jedan veliki deo Srbije, ne mareći za to što ništa više nema ono staro značenje: ni država, ni prijatelji i neprijatelji, ni bezbednost, ni strateški ciljevi, pa ni sama vojska koja uskoro neće više ličiti na sebe.

Čeka nas, izgleda, još jedan ciklus priča o žrtvovanju za domovinu, o izdaji, slavi i sramoti, i o neprolaznoj lepoti vojničkog groblja. ■

("Vreme" 694, 22. april 2004)

Sarajevski atentat, devedeset godina kasnije

Gavrilov princip

Gavrilo Princip bio je samo jedan, to jest najuspeliji od svih sličnih. Možda je bio premlad i previše pun ideala, ili je prosto imao veće i bolje razloge nego bilo ko drugi ko je potegao oružje. I bio je spreman da odmah umre. Takve nećete naći na optuženičkim klupama današnjih sudova, iako će nekima od njih svakako pasti na um da se pozovu na Gavrilov princip. Ali, Ulemek i njegova banda ubica nalaze se, naravno, na potpuno suprotnom kraju moralne skale

Da je Gavrilo promašio Ferdinanda, neko bi drugi nekoga negde pogodio, da bi mogao da izbije Svetski rat, dotad najveća klanica koju su mnogi želeli i za koju su svi bili spremni. Posledice tog metka koji nije promašio bile su, dakle, tolike da se neizbežno nametalo traganje za uzrocima jednako krupnim. Srušilo se ne jedno carstvo, nego ceo dotada poznati svet kojem je očito bio istekao rok trajanja. Vekovima stare imperije i dinastije koje su izgledale od boga stvorene, sudarale su se, stropoštavale i raspadale; zatim je postignuto kratkotrajno primirje, da bi se onda Evropa i svet ponovo još jače razgoreli.

Skoro ceo vek odjekivao je taj sarajevski, vidovdanski pucanj Evropom. Izgledalo je nemoguće da iza svega nije stajalo ništa više od usijanih glava nekoliko bosanskih đaka. Zar nije samo proviđenje pridržalo i usmerilo Principovu od straha drhtavu ruku? Apis, "Crna ruka" i ko zna koje sve tajne službe velikih sila morale su negde ostaviti svoje tragove da bi taj atentat dobio ikakvo razumljivo značenje, da svetska istorija ne bi izgledala toliko nepodnošljivo besmislena. Ali, sada znamo da je taj atentat čudom uspeo, da je mnogo sitnih slučajnosti uticalo na smrt Nadvojvode, a stari svet bi i bez toga svakako našao razloga i načina da propadne.

Hrabrost i spremnost na žrtvu kod mladog Principa su neporecivi, ali to ga ne čini izuzetnim, ni u našoj istoriji ni u Evropi onog doba. Bilo je zaverenika i atentatora i pre i posle, bilo je heroja, mučenika i podvižnika, ali nikad se niko nije jednim gestom toliko umešao u istoriju sveta. Gavrilov lik je opisan, kao i njegova porodica; znamo kako je izgledalo njegovo rodno mesto, znamo kuda je putovao, koga je poznavao, šta je čitao. Ni tu nema ničega posebnog, osim tog imena. Princip. Nije bilo moguće tek tako preći preko tog imena. Prevideti uzvišenost koju ono daje Gavrilovom činu. Ne znam koliko je staro to ime, ali ono je ubistvom Nadvojvode postalo nešto kao naknadno zasluženi nadimak. Gavrilovi preci nosili su ga nepotrebno, ne znajući da to ime čeka svoje opravdanje.

Sam atentat spada u onu vrstu o kojoj nikad neće biti postignuta istorijska saglasnost. Za Austriju, onda i danas, kao i za dobar deo Evrope, pogotovu danas, to je ipak teroristički čin. U svetu u kojem se množe, očajnici, fanatici i teroristi-samoubice, neminovno raste neodobravanje prema sličnim delima makar iz dalje prošlosti, makar bila počinjena iz razloga plemenitih, nesebičnih i narodnooslobodilačkih.

U Jugoslaviji je, međutim, bilo jednako neminovno da se na Principa gleda znatno bolje, prosto zato što je bilo očito da je atentat imao neke veze sa potonjim stvaranjem te države. Pucajući u aneksionu (okupacionu) silu, on je verovao da deluje u ime Bosne, srpstva, slobode, jugoslovenskog ujedinjenja, sveopšte pravde, svetlosti, istine... Po svoj prilici, on nije pravio veliku razliku između srpstva i jugoslovenstva, a po nastanku prve Jugoslavije ni mnogi drugi nisu mnogo marili za tu razliku.

Za Jugoslovene, to što je uradio Princip morala je biti vrsta podviga koji se ne sme ponoviti. On je pokrenuo ono što je postalo oslobođenje i ujedinjenje o kojem se sanjalo, ali ko je mogao učiti decu da se dive ubistvu? Problem je bio upravo u tome što se jedan veliki gest nikako nije mogao pretvoriti u princip. A, opet, kako u ovom slučaju, kad se neko čak tako i zove, ne osetiti makar nelagodu, jer je ovde možda u pitanju nakakav vrhovni princip, onaj koji ukida sve druge?

Za nas ovde, kao što se pokazalo mnogo puta, prava opasnost preti od suviše lakih i čestih pokušaja da se u istoriju uđe na velika vrata i jednim potezom, to jest metkom. U istorijama srećnijih naroda takve stvari su retke. Od onolikih kraljeva u Engleskoj je ubijen samo jedan, a sigurno ih je bilo još koji nisu bili ništa bolji. Tamo im to nije prešlo u naviku. A srpska istorija vrvi od pobuna, ubistava, atentata, ustanaka i revolucija, čak se i obični izbori po pravilu dočekuju kao šansa za prevrat i za osvetu.

Gavrilo Princip bio je samo jedan, to jest najuspeliji od svih sličnih. Možda je bio premlad i previše pun ideala, ili je prosto imao veće i bolje razloge nego bilo ko drugi ko je potegao oružje. I bio je spreman da odmah umre. Takve nećete naći na optuženičkim klupama današnjih sudova, iako će nekima od njih svakako pasti na um da se pozovu na Gavrilov princip. Ali, Ulemek i njegova banda ubica nalaze se, naravno, na potpuno suprotnom kraju moralne skale.

Kao što reče antički mudrac, "svaka stvar se vremenom pretvara u svoju suprotnost". U ovakvim slučajevima to je, kao što smo videli, opasno. To znači da sve što možemo da uradimo sa Sarajevskim atentatom jeste da ga gurnemo duboko u istoriju i da Principa ostavimo da počiva u miru. Naša istorijska navika da se neprestano od nekoga i nečega oslobađamo postala je suviše štetna u svetu u kojem nema ropstva, to jest ono ima sasvim drugačije oblike.

Ne treba da se brinemo da će neko pomisliti kako ne umemo da se branimo i da ubijemo ako treba. Pre će se desiti da se neko pita da li umemo išta osim toga. Od Principa do Ulemeka, u Evropi smo najčešće pominjani povodom nekakvih egzekucija. A to što na tržištu današnje Evrope više nisu na ceni stručnjaci tog profila nije razlog da je preziremo. Moguće je da je Princip uradio nešto što je bilo vrhunski izraz našeg "kolektivnog bića", možda je njegov pucanj najbolje sažeo sve što smo ikad imali da kažemo. Ali ako je sve tako dobro rečeno, to samo znači da moramo da naučimo da se izražavamo i na druge načine i o manjim stvarima. ■

("Vreme" 703, 24. jun 2004)

O Rebeki Vest i njenoj knjizi Crno jagnje i sivi soko

Vek Jugoslavije

Da, ta zemlja se dvaput raspala i svakako je definitivno mrtva, ali je ona takođe dvaput stvarana i ne vidim zašto bi neko danas imao pravo da tako strogo sudi onim generacijama koje su je stvarale. Zar su oni koji su učestvovali u njenom razaranju možda bili plemenitiji i bolji ljudi? Zar su njihovi razlozi i motivi bili pametniji? Da li su njihove tvorevine zaista dostojne nekog divljenja

Uz osnovne podatke o najnovijem izdanju dobro poznate knjige treba dodati da je ovo prvo integralno izdanje na srpskom jeziku. Ako biste pročitali knjigu, bilo bi vam jasno zašto je ona uvek skraćivana, ali ostaje nejasno zašto su to dopuštali nosioci autorskih prava, ako su bili pitani. Drugi važan podatak o ovom izdanju jeste to da je urađeno savesno, opremljeno umesnim fusnotama i korisnom beleškom o autorki, da je novi prevod, koliko vidimo, sasvim verodostojan (Ana Selić) i da je izdavač (Mono & Manana) puno investirao u lepotu knjige, za šta će mu platiti bog koji ga je obdario detinjim ukusom. A oni koji bi knjigu kupili na neviđeno, preko interneta, treba da znaju da je teška oko dva kila, a korice jako tvrde, te treba obraćati pažnju na sitnu decu, mačke ili šta god vam se mota oko nogu dok čitate.

Kao što znate, u pitanju je putopis nastao u predvečerje Drugog svetskog rata, objavljen prvi put 1941. u Njujorku, pa zatim u Londonu. Danas bi se reklo: loš tajming. Putopis o Jugoslaviji morao je da izgleda kao savršeno mrtvorođenče, pogotovu što je autorka knjigu zamislila i izvela kao odu toj zemlji koja se raspadala i njenim narodima koji su upravo prionuli na uzajamno istrebljivanje, tek što je ona ispisala poslednje redove. Oda se pretvorila u rekvijem.

A kad se rat završio, svet i Jugoslavija izgledali su toliko drugačije. Zapadni čitalac lako je mogao pomisliti da je knjiga istorijski prevaziđena, s čim su se rado slagali svi u komunističkoj Jugoslaviji. Rebeka, naime, nije marila komunizam, a njena knjiga morala je izgledati kao brutalni napad na bratstvo i jedinstvo, na razne nacionalne mitove i svetinje svih jugoslovenskih naroda. Ništa ne bi vredelo to što je ova Engleskinja (irsko-škotskog porekla) bila neverovatno oduševljena Jugoslavijom; njena priča suviše se razlikovala od naše zvanične verzije, bilo je mnogo neprijatnih istorijskih podsećanja a Jugoslavija je bila rešena da se obnovi uz pomoć potiskivanja i prećutkivanja.

Od zaborava ju je spaslo to što je bila tako dobro napisana, puna oštrih, dubokih, poučnih, tačnih ili makar samo veoma provokativnih opservacija i analiza ne samo o Jugoslaviji nego pre svega o stanju evropske civilizacije. Nešto od toga danas možda zvuči malo preterano i "politički nekorektno", naročito strasna netrpeljivost prema Austriji, Habzburzima, Nemcima i gotovo svemu nemačkom, ali Rebeka Vest je svakako smatrala da je na to obavezuje elementarni patriotizam u trenutku kada je Hitler započinjao bombardovanje Engleske.

Ne znam koliko je Rebeka Vest na Zapadu ozbiljno shvatana kao znalac istorije, ali ova knjiga je decenijama bila smatrana za najuticajniji priručnik i izvor znanja o Jugoslaviji, sve dok se početkom devedesetih za nas nisu zainteresovale velike televizije. To je bio trijumf nadmenog neznanja, površnosti, nezainteresovanosti i prezira, to jest svega onog što podrazumeva visoki profesionalizam zapadnih televizija kad odlaze van granica svoje civilizacije.

Rebeka Vest je pisala svoju knjigu s potpuno suprotnom namerom i željom da se obračuna sa zapadnim predrasudama o Balkanu i da preko primera Južnih Slovena pokaže čega se sve stidela, gadila i užasavala u Evropi onog doba. Polazeći na put pokušala je da objasni svom mužu da smo mi u Jugoslaviji mnogo bogatiji od ljudi na Zapadu, u svakom smislu osim onom najvidljivijem, materijalnom. S ovim bi se danas u Srbiji oduševljeno složili samo ekstremni rodoljubi koji ni sami nisu sigurni da li u to stvarno veruju ili samo vole da se teše i zavaravaju, onako kao u mitu o caru Lazaru i njegovom izboru carstva nebeskog. Ali, kako sticajem prilika već neko vreme Evropu gledam izbliza, to jest iznutra, moram da priznam da razumem šta je Rebeka imala na umu i da to nije bilo baš tako ekscentrično.

Opisujući nekog mladog oficira na groblju u Sarajevu ophrvanog bolom, ona kaže da je to bio Sloven. "Taj čovek se u potpunosti prepuštao svojoj tuzi, učio je značenje smrti i nije odbijao ni jedan delić tog znanja, jer je znao da je iskustvo krst koji čovek mora uzeti i nositi." /.../ "Ne postoji neki drugi način života koji omogućuje čoveku da bolje razume svoju sudbinu i živi daleko od zla." /.../ "Nije prijatno biti prinuđen da stalno učiš, biti u obavezi da učiš iako znaš da će te to dovesti u blizak dodir s bolom, a da ćemo, na kraju, svi umreti u neznanju. Da bi se to postiglo treba imati vere u ono što je sasvim skriveno i nepoznato, odbaciti svako sticanje i svaku izvesnost koja omogućava udoban život, da ne bismo bili ometeni na putu na kome nema ni uspeha ni utehe. Zbog toga bi mnogi u Evropi koji ne žude za istinom rado rekli: 'Hajde da pobijemo te Slovene zbog tog njihovog tvrdoglavog ludila, hajde da ih porobimo, jer će inače sve naše bogatstvo učiniti bezvrednim, i na kraju nas upoznati sa Bogom, što možda uopšte neće biti prijatno.' "

U knjizi ima mnogo sličnih upozorenja Zapadu i nabrajanja slovenskih vrlina, pa i veštog pretvaranja nekih njihovih mana u vrline. Mislim da je Rebeka Vest na nas gledala kao na mladost Evrope, na neku davno izgubljenu nevinost i sreću žrtvovanu napretku civilizacije. Ali, barem što se Srbije tiče, siguran sam da joj ta vrsta komplimenata u ovom trenutku više škodi nego koristi. Ne bi trebalo da se mnogo odajemo uživanjima u sebi i preziranju Evrope, jer takva osećanja u današnjoj Srbiji mogu da budu samo izopačena i lažna ili prosto neoprostivo glupa. Na takvim osećanjima rasli su onaj režim i ona politika koja je dovela do najdubljeg nacionalnog sloma i sad je Srbiji zaista potrebno nešto drugo.

Međutim, ni sad niti ikad nećemo biti dužni da spas tražimo na suprotnoj obali, da s prezirom odbacimo sve što bi se moglo nazvati nacionalnim nasleđem, identitetom, običajima, "navikama srca", i da se stidimo ili gnušamo svakog mogućeg značenja reči patriotizam. Za samu Rebeku Vest, jedan od osnovnih motiva pisanja ove knjige bila je namera da opravda upravo borbeni patriotizam i želja da se distancira od vlastitog kruga evropskih liberala paralisanih pacifizmom ili defetizmom uoči velike ratne katastrofe. I u tome je bila savršeno u pravu. A što se Srbije tiče, ona mora da se potrudi malo više, da odustane od histeričnih rodoljubivo-izdajničkih konfrontacija i da pronađe razumnu meru patriotizma. Mera je ključna reč. Osećanje mere nam je oduvek nedostajalo, a taj nedostatak u svemu drugom može biti zanimljiv, podsticajan, kreativan, šarmantan, ali u politici je po pravilu tragičan. Verujem da je to najvažnija lekcija koju bismo morali da savladamo.

Sivi soko iz naslova knjige pominje se na početku pesme u kojoj se caru Lazaru

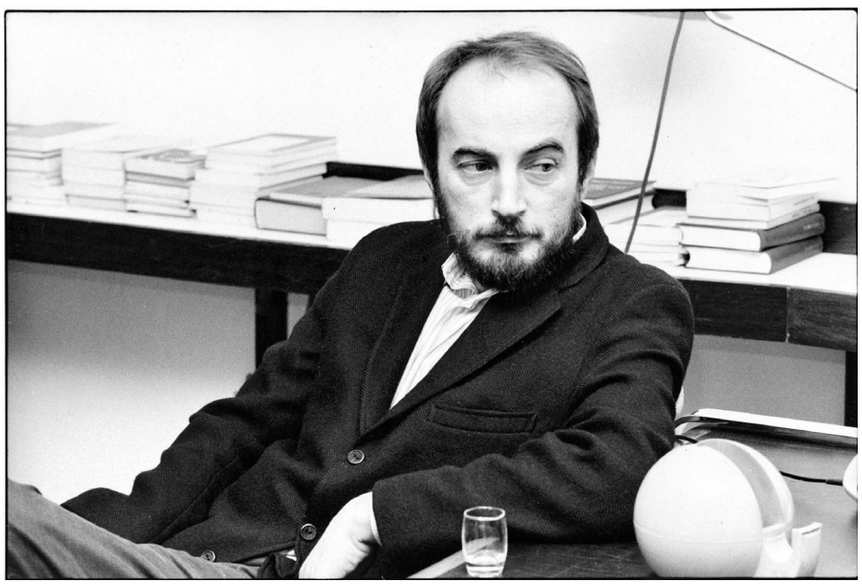
nudi izbor između zemaljskog i nebeskog carstva, i Rebeka, dakako, ne prihvata njegov izbor poraza na zemlji, jer je time "spasao svoju dušu, a potom čitavih pet vekova ni jedan čovek na ovoj ravnici, a ni drugde u Evropi, na stotine milja u svim pravcima, nije mogao da zaštiti svoju dušu". Ali, ona ozbiljno shvata tu dilemu i čini mi se da se suviše udubljuje u moguća značenja tog mita.

Danas, posle iskustva koje Srbija ima sa poslednjim porazima u kojima je neku ulogu igralo i pozivanje upravo na taj kosovski mit o carstvu nebeskom, mislim da on zaslužuje veću pažnju. Ne verujem da je u tradiciji i mitologiji ijednog drugog naroda, barem u ovom delu sveta, sadržana tako užasna, samoubilačka poruka poput tog srpskog slavljenja poraza. Ako je to zaista postalo deo nekakvog kolektivnog, arhetipskog obrasca pomoću kojeg se narod instinktivno orijentiše i opredeljuje u istorijskim krizama, onda su Srbi do sada imali jako mnogo sreće što su uopšte fizički opstali.

A najmorbidnije u svemu je to što svako shvata da je ta Lazareva dilema potpuno lažna i da izbor poraza to jest carstva nebeskog predstavlja samo golo, bedno, naknadno opravdavanje tog poraza, jer takav izbor niko nikada svesno ne pravi. Ni defetizam o kojem govori Rebeka Vest nije izbor poraza, nego samo nedostatak vere u pobedu. Ni ovi islamski ekstremisti, ljudi-bombe, ne žrtvuju živote u ime poraza. Da bi zaslužili nagradu na nebu, oni treba da ubiju nekog od neprijatelja na zemlji. Ako je Lazar odabrao carstvo nebesko, zašto je uopšte morala da mu izgine sva vojska s njim na čelu u pokušaju da pobede na zemlji? I zašto se baš ta vrsta mitologiji sklonih Srba danas toliko ljuti na NATO, kad bi morali biti zahvalni što nam je taj NATO učinio uslugu bombama koje nam otvaraju nebeske dveri? Da, ponekad se moraju prihvatiti i voditi i neke bezizgledne bitke, ali niko neće tome dobrovoljno težiti i pozivati na totalno žrtvovanje.

Čitava ta priča je nelogična, zatim neukusna do odvratnosti, nikoga ne bismo mogli ubediti da stvarno verujemo u tako nešto, i najzad, ne znam ništa morbidnije od toga masovnog ispovedanja lažne vere i to vere u poraz i smrt. To vodi u izopačenost i ludilo, baš onakvo kakvo smo videli na delu tokom devedesetih. Kretalo se u ratove iz najnižih motiva, uz jasno shvatanje da se takvi ratovi ne mogu dobiti, da će odnekud stići neka kazna, a za taj trenutak bilo je spremno mitsko obrazloženje o svesnoj žrtvi i naravno o navodnoj veri u sopstvenu ispravnost i pravednost. S takvim mitom i onima koji ga propovedaju, Srbija je osuđena na život u laži, bez nade da će uspeti da realno sagleda sebe, svoju istoriju i svoju današnju situaciju. Ne mogu da procenim kolika je moć ovog mita, ali on se nalazi u temeljima kolektivnog identiteta i direktno razara i moždane ćelije i moralna čula.

Najzad, knjiga Rebeke Vest ne može a da nas ne navede da bacimo još jedan pogled na bivšu Jugoslaviju, zemlju u kojoj su Južni Sloveni proživeli gotovo ceo vek i o kojoj još nisu spremni da misle i sude dovoljno hladno i razložno. Ovu knjigu danas možemo da čitamo gotovo kao bajku o nekom izmišljenom, čarobnom mestu kakvo nikad nije moglo postojati. Rebeka je preskočila samo Sloveniju, a njeno oduševljenje Jugoslavijom očito je raslo smerom kretanja ka istoku, ka Srbiji i Makedoniji. Nema sumnje da je njen vodič, beskrajno zavodljivi i brbljivi Stanislav Vinaver (u knjizi Konstantin) na nju ogromno uticao;

DAVOR SIFTAR

opisuje ga kao jednog od najučenijih i najdarovitijih ljudi u Evropi, a on je na Jugoslaviju morao gledati pre svega iz beogradske i srpske perspektive.

Svejedno, malo ko će i u Srbiji danas biti sasvim zadovoljan ovom knjigom. Jugonostalgičari u njoj mogu da pronađu duboke i stare razloge neuspeha i sloma te države i da razočarano priznaju da je mnogo otrovne i ubilačke mržnje bilo prisutno od samog početka, gotovo svuda po toj prekrasnoj zemlji. Kao da su njene nestvarne i tako raznolike lepote morale da budu uravnotežene istom merom političke gluposti i istorijske destrukcije.

S druge strane, svi ti današnji protivnici svake Jugoslavije, naknadno uvereni da je ona bila tamnica ili najveća zabluda njihovih naroda, zvuče suviše histerično, kao da žele da sebi i svima začepe uši da se ne bi čuo neki glas koji bi podsetio da su svi ti narodi upravo u Jugoslaviji imali period najveće sreće i blagostanja. Da, ta zemlja se dvaput raspala i svakako je definitivno mrtva, ali je ona takođe dvaput stvarana i ne vidim zašto bi neko danas imao pravo da tako strogo sudi onim generacijama koje su je stvarale. Zar su oni koji su učestvovali u njenom razaranju možda bili plemenitiji i bolji ljudi? Zar su njihovi razlozi i motivi bili pametniji? Da li su njihove tvorevine zaista dostojne nekog divljenja?

U svakom slučaju, besmisleno je gledati na svoju istoriju na takav način. Ako ste se razveli posle trideset godina braka, biće pametnije a verovatno i bliže istini da priznate da su svakako postojali dobri razlozi i za to što ste s nekim proveli gotovo ceo život, a ne samo za to što ste se konačno rastali. Dokazivati da ste vi bili naivni, dobri i pravedni a drugi sebični i podmukli, ne vodi nikuda. Jugoslavija je uvek nužno bila komplikovan i delikatan kompromis, ali ne takav u kojem je neko bio na stalnom gubitku i osujećen u razvoju. Raspadala se pod pritiskom promenjenih spoljnih i unutrašnjih okolnosti i to je sve.

Rebeka Vest na jednom mestu govori o "poetičnosti jugoslovenske ideje, milosrđu koje je, uprkos velikim greškama i okrutnosti, bilo njena inspiracija". Pa, od konačnog raspada prošlo je dovoljno vremena. Mogli bismo da počnemo da na taj deo istorije, pa i na njene aktere, gledamo s više milosrđa. Posle svega, bili bismo dužni da pokušamo da prekinemo s tim beskonačnim pisanjem i brisanjem, s poricanjem svega prethodnog i stalnim počinjanjem iz početka. Ili još gore, sa stalnim uzaludnim pokušajima da se vratimo negde u istoriju, u neku tačku od koje je navodno počelo lutanje. Uostalom, zar zaista nekoga treba ubeđivati u to da život treba da se nastavi? ■

("Vreme" 730-731, 30. decembar 2004.)

ODLOMCI IZ VREMENA

O Kusturici

Tokom života razmenio je mnogo udaraca i stekao neprijatelje svuda po bivšoj Jugoslaviji i po svetu, iako nije izgledao kao neko ko baš to traži. Prosto, pitali su ga, kao što su pitali svakoga ko se nečim istakao, a on nije umeo da ćuti.

U ovom razgovoru ponekad je zvučao kao da želi da naknadno objasni i ispravi ponešto što je rekao ili mu je pripisano; možda je očekivao *esame rigoroso*, ali "Vreme" nije bilo u najboljem inkvizitorskom raspoloženju. Naprotiv, verujemo da neko kao Emir Kusturica zaslužuje razumevanje koje mu je često bilo uskraćeno. Uspeh i slava obično navode ljude na veliki oprez, na brižljivo merenje svake reči i čuvanje vlastite reputacije. Kusturica je suprotan primer. Kao i većina njegovih junaka, bolje je znao da pati, gubi živce, voli, praska, zanosi se i fantazira, nego da računa i hladno rezonuje.

Bilo je nepravedno i nerazumno očekivati od njega tačne i pouzdane procene istorijskog košmara kroz koji smo prošli i koji je i on lično odbolovao. Čovek se lomio zajedno sa zemljom kojoj je pripadao, a pritom nikad nije bio ni blizu mestâ na kojima se o nečemu odlučivalo. Utoliko je čudniji gnev nekih ljudi u Sarajevu pa i u Beogradu, koji Kusturicu drže negde pri vrhu liste krivaca za sva zla iz devedesetih.

Intelektualci i ljudi od javne reči uopšte vole da uveličavaju vlastite krivice, da se uzajamno optužuju i da istoriju tumače kao stvar njihove dobre ili loše savesti i morala. Ali, moć reči odavno je devalvirala. Opšte pravo glasa, to jest demokratija i mediji, oduzeli su mnogo od važnosti onima koji su hteli da igraju ulogu savesti društva. Zato političke svađe ljudi iz kulture predstavljaju pretežno nostalgične pokušaje da se ulozi intelektualca vrati nešto starog sjaja i uticaja.

Osim obične ljudske zavisti, deo nesporazuma oko Kusturice potiče i od njegovog prkosnog odbijanja da se divi velikom svetu i ismeva svoj i naš mali, prezreni i ojađeni balkanski prostor. On je na ovom mestu otkrio slikovitost kakve u Evropi više nema i pokazao razumevanje i saosećanje za ljude koji baš ovde odnekud znaju da budu naročito živahni i radosni. Kusturica je prosto pokazao da nije obavezno da se čovek stidi Balkana da bi bio prihvaćen u svetu. To važi barem kad je čovek veliki umetnik, za ostale nismo sigurni. ■

7. oktobar 2004.

Muzika ili o guslama

Slučajno iskustvo

Ima malo stvari koje sam uspeo da osetim i shvatim samo uz pomoć čula sluha. Tamo gde sam odrastao bilo je gotovo bruka ako bi muško dete ispoljilo muzikalnost. Toga se, dakle, srećom nisam morao stideti

Muzika spada u moja najranija odustajanja. Nije baš da nisam uopšte pokušavao: gotovo godinu dana sam vežbao violinu, na uzrastu kad nisam bio u stanju da pružim dovoljno odlučan otpor. Sva deca su bila bolja od mene, ali ja sam uvek najbrže uspevao da ponovim nešto što bi profesor odsvirao. To je bio neki debeljuškasti Slovenac, Dolničar, kojem je moj slučaj do kraja ostao nejasan, pošto mu nisam otkrio da ja zapravo ne slušam nego gledam u njegove prste i pamtim.

Početkom šezdesetih bio sam u uzrastu kad su svi klinci hteli da sviraju gitaru ili barem lupaju bubnjeve. Sami smo pravili prvi bubanj od prevrnute jagnjeće kože. Jedan moj drug, koji je posle stvarno postao muzičar, pokušavao je da me nečemu nauči na njegovoj gitari. Obojica smo vrlo brzo postali svesni koliko sam otporan. On valjda još svira po nekim kafanama i terasama na obali.

Video sam da se radi o nečemu što skoro svakome ide lakše i bolje nego meni. Moja starija sestra svirala je klavir, od čega i danas lepo živi, a meni je to konačno pomoglo da shvatim koliko sam izgubljen za muziku. Ništa mi nije izgledalo toliko nedostižno koliko skakutanje njenih prstiju po dirkama.

Prežalio sam muziku, ali nikad nisam prestao da zavidim ljudima koji je slušaju posvećeno i pažljivo. Sestra me je uzalud ubeđivala da se barem slušanje može naučiti. Muzika je za mene ostala pretežno neplanirano, slučajno iskustvo. Neću reći da mi povremeno ne pruža veliko zadovoljstvo, ali u normalnim prilikama teško bih se usudio da o tome govorim nešto podrobnije, jer mora biti da se radi o prilično sirovim doživljajima.

Međutim, kad vam Petar Luković nametne neku obavezu, čovek nije dužan da to smatra normalnim prilikama. Priznaću, dakle, da sam pre više godina beskrajno vrteo jednu ploču sa starom engleskom muzikom za čembalo. Mislim da su to bili u osnovi prilično monotoni komadi, ne mnogo daleko od običnog vergla, ali nekako mi se činilo da zvuk čembala stvara savršeno prijatnu zvučnu podlogu, uz koju možete misliti na nešto drugo, čitati, pisati, razgovarati...

Mnogo puta sam odslušao i Bartokov *Alegro barbaro*. Dilemu između Verdija i Vagnera bez oklevanja bih rešio u korist mediteranske lakoće, pošto o Vagneru ionako ne znam skoro ništa. S druge strane, nisam u stanju da zadržim bilo kakvu racionalnu distancu prema zvuku orgulja. Uvek mi se činilo da su u njemu sadržani najbolji, u stvari zastrašujuće dobri religiozni argumenti.

Pre nekih petnaest godina, na obali kod Herceg Novog, nekolicina nas smo ceo sat slušali jednog slavuja. Bilo je neopisivo. Taj se zavitlavao beskrajno inventivno, tako da smo se glasno smejali, kao da nam neko priča najbolje viceve.

Ne znam da li je to bio sasvim muzički doživljaj, kao što u to nisam siguran ni kad je u pitanju prvi susret s Bitlsima. Ali, to je bilo toliko upečatljivo da se i danas savršeno sećam trenutka kad smo na našem predratnom "Filipsu" uhvatili Radio Luksemburg i prvi put čuli *She Loves You*. Ono je-je-je bilo je najveća muzička novost koju sam ikad čuo i bacila nas je u potpunu ekstazu. Stručnjaci su taj fenomen svakako objasnili na hiljadu načina, mada ne znam kako se čudo može objasniti.

Posle je sve izgledalo kao beskrajno variranje te iste ideje. Čini mi se da sam se isključio negde početkom sedamdesetih, približno posle smrti Otisa Redinga i od tada tu scenu pratim krajnje površno.

Pre nekoliko godina otkrio sam Gabrijelu Feri, koja je neverovatno slikovito pevala stare napolitanske i rimske kancone. Lepo čujete i osećate karakter žene tipa Ane Manjani, ali šta vredi kad se više ni u Italiji niko ne seća ni nje ni filmova iz tog vremena.

A u Americi sam jednom u nekom rentiranom "fordu", celim putem od Bostona do Njujorka s najvećom radošću, najglasnije što se moglo, slušao gudačke kvartete s neke lokalne radio-stanice. Posle sam probao ponovo u drugim okolnostima, ali nekako nije bilo isto.

Na kraju, međutim, ako razmislim, ispada da sada najviše i najradije slušam džez. Čak sam i ćerku uspeo da zainteresujem za Bili Holidej. A čini mi se da od sviranja saksofona nema boljeg načina da čovek provede život.

I još nešto. Kad sam bio mali, Radio Titograd je nedeljom ujutru uvek puštao gusle. Tada mi je to bilo smešno i dosadno, a kasnije jedva da sam ikad ponovo čuo taj zvuk.

Ali svejedno sam spreman da poručim svim onim rafiniranim ljubiteljima muzike koji smatraju da je guslanje najgora navika Radovana Karadžića, da ne računaju na mene. ■

(Vreme zabave, septembar 1995)

Izbor tekstova Stojana Cerovića objavljen kao dodatak nedeljnika Vreme br. 1264 od 26. marta 2015.
Urednik: Nebojša Grujičić, Štampa: APM Print, Beograd, ISSN 0353-8028

VREME

Copyright © NP Vreme, Beograd

Upotreba materijala iz ovog fajla u bilo koje svrhe osim za
ličnu arhivu dozvoljena je samo uz pisano odobrenje NP Vreme

PDF IZDANJE RAZVILI: Saša Marković i Ivan Hrašovec

OBRADA: Marjana Hrašovec